

KULTUURKAPITALI OSAST KODANLUSE KULTUURI- POLIITIKAS JA EESTI RAHVUSLIKU KULTUURI ARENGUS A. 1920—1940

Ajalooead. kand. E. Plotnik

NSV Liidu ajaloo kateeder

Iga maa kodanluse kultuuripoliitika põhiliseks tendentsiks on püüd allutada rahvuskultuur täielikult oma huvidele, muuta see tema võimu kindlustamise tööriistaks. Oma eesmärgi saavutamiseks kasutab kodanlus nii demagoogia, äraostmise, toetamise kui ka vägivalda meetodeid olenevalt sellest, missugune neist meetodeist töötab antud olukorras suuremat efekti. Kodanliku korra tingimustes on üldiselt üks efektiivsemaid meetodeid majandusliku sõltuvusvahekorra loomine kodanliku riigi ja kultuuritegelaste vahel. See on mõjuvam kui vägivaldameetod ega ole oma tulemustelt nii ebastabiilne kui demagoogia.

Eesti kodanluse kultuuripoliitikas omistati selline funktsioon kultuurkapitalile.

Eesti nõukogude ajaloo-, kirjandus- ja kunstiteadlaste poolt ei ole tänini kultuurkapitali tegevuse uurimisele pühendatud sellist tähelepanu, nagu see pälvib. Siin ja seal esineb vaid üksikuid põgusaid vihjeid. 1956. a. «Sirbi ja Vasara» veergudel toimunud diskussioonis rahvusliku kultuuri arengu küsimustest kodanliku diktatuuri perioodil mindi sellest küsimusest vaikides mööda.

Kultuurkapitali küsimusel peatub «Eesti kirjanduse ajaloo» 2. köites E. Sõgel, kuid tema vaatleb küsimust ainult kirjandusajaloo aspektist ja sedagi piiratud ulatuses.¹

Küsimusega lähem tutvumine on hädavajalik, sest kultuurkapital oli üheks küllaltki oluliseks teguriks nende objektiivsete tingimuste hulgas, milles arenes eesti rahvuslik kultuur kodanliku diktatuuri perioodil ja mis tema arengut paratamatult mõjutasid.

Ühtlasi võimaldab see näha, milline on kultuuri «vaba» arengu tegelik sisu, mida deklareerivad kõigi maade kodanlased ja mida deklareeris ka eesti kodanlus.

«Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba,»² öeldi 1920. a.

¹ Eesti kirjanduse ajalugu, 2. kd., toim. E. Sõgel, Tallinn 1956, lk. 218.

² Eesti Vabariigi põhiseadus, Tallinn 1920, lk. 5.

vastuvõetud kodanliku Eesti põhiseaduse §-s 12. Tegelikult on see üks neist väidetest, millega kodanlus varjab oma klassipoliitikat.

Sellest ajast, kui on olemas Nõukogude Liit, on müüt kultuuri vabast arengust kapitalistlikes maades olnud üheks olulisemaks argumendiks nõukogude kultuuri ja tema arengu tingimuste vastu suunatud laimus. Kuid V. I. Lenin märkis juba 1905. a. kirjutatud artiklis «Parteioorganisatsioon ja parteiline kirjandus», et «kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest. Ja meie, sotsialistid, paljastame selle silmakirjatsemise»³

Seades oma eesmärgiks üldise iseloomustuse andmise kultuurkapitalile kodanlikus Eestis, ei ole autor taotlenud üksikute sihtkapitalide tegevuse ammendavat käsitlemist, mis peab jääma edasiste uurimuste objektiks. Enamikku sihtkapitalide materjale on kasutatud peamiselt näidete osas.

Töös on püütud vaadelda ja analüüsida kultuurkapitali subjektiivset ja objektiivset külge. Olles subjektiivselt eesti kodanluse kultuuripoliitika relvaks, etendas kultuurkapital objektiivselt küllaltki märkimisväärset osa eesti rahvusliku kultuuri arengus kodanliku diktatuuri perioodil. On endastmõistetav, et neid kahte külge ei saa teineteisest lahutada, et nad vastastikku teineteist mõjutasid ja olid teineteisest tingitud.

Eesti kodanluse kultuuripoliitikas üldse moodustab kultuurkapital ainult ühe lõigu, meie vaatlus ei haara kodanluse kultuuripoliitika teisi lõike (mida kajastavad riigieelarved jne.).

* * *

Kultuurkapitali ajalugu algab 1919. a., millal eesti kirjanike seas tekkis esmakordselt riikliku palga idee.⁴

Artiklis «Kunstide riiklik edendamine» püstitas F. Tuglas 1919. a. jaanuaris kunsti riikliku toetamise nõude. Ent sealsamas nägi ta ka sellise toetamise võimalikke tagajärgi, milleks on «majasteete, kapitalismi ja militarismi idealiseeriv kroonukirjandus ja kujutav kunst...»⁵ Seetõttu toetagu riik kunsti ilma vastuteeneid nõudmata, et saaks püsida vabaolemise illusioon, sest, lisab F. Tuglas, «nii vähe kui ka loov isik väljaspool oma aega ja olusid võib tegutseda, kuid vähemalt teoreetiliselt peab ta olema vaba, iseseisev, rippumatu».⁶ «Riigi võimsate» meelitamiseks või rahustamiseks arvas ta, et «haritud ja vabal maal» ei või ükski

³ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 30.

⁴ Abirahade, auhindamiste jne. küsimused, küsimused kirjanike ja riigi vahekorras on siiski ka juba varem olnud päevakorras, vt. A. H. Tammsaare, Sic transit... Tartu 1924.

⁵ Fr. Tuglas, Aja Kaja, 1914—1919, lk. 109.

⁶ Sealsamas, lk. 109.

põhjendamatu ässitus riigivormile hädaohtlikuks saada.⁷ F Tuglase siiras soov vabastada selliselt kunst «maistest muredest» oli läbinisti utoopiline ja kapitalistliku riigi tegelikkus tõestas seda peagi.

Järgnevalt tõstatas sama küsimuse Eesti kirjanike I kongress, mis toimus 6. ja 7 septembril 1919. a. ning oli oma meeleoludelt mõnes suhtes tähelepandavalt opositsiooniline. Nii näiteks otsustati, et juhul, kui riik ei vabasta kirjanikke sõjaväeteenistusest, keelavad autorid oma tööde tõlkimise võõrkeelsete (saksa, prantsuse, inglise) antoloogiate jaoks, mis riigi poolt välja antakse, «sest kui riik tahab tarvitada kirjanikkude produktsiooni Eesti Vabariigi kasuks, siis ärgu kooritagu kirjanikelt kahte nahka teda kasarmusse määrates».⁸

Samal kongressil võeti ühel häälel vastu ka J. Semperi ettepanek nõuda riigilt kirjanikele palka tingimusega, et palgasaajal poleks riigi vastu mingeid kohustusi. Algajaile määraku riik samadel tingimustel stipendiumid, töövõimetuile paiukid.⁹ Otsustati enne mitte mingeid toetusi riigilt vastu võtta, kui palga küsimus on jaatavalt lahendatud. Kongressi otsuste täitmise järele pidi valvama samas valitud viieliikmeline keskkomitee, mille koosseisu kuulusid A. Alle, J. Semper, F Tuglas, H. Visnapuu ja E. Hubel.¹⁰ Kirjanikkude Keskkomitee koostas veel 1919. a. «Kirjanikkude, kunstnikkude ja teadlaste toetamiseaduse» eelnõu ja esitas selle Asutavale Kogule. Ent peagi ilmnis, et antud küsimuses puudus kirjanike hulgas üksmeel.

Nimelt määras kodanlik valitsus seejärel kolmeteistkümnele kirjanikule väikese toetuse — ja ühisrinne oligi rikutud. Tõsi küll, toetus oli naeruväärselt väike, võrreldes tolleaegse elukallidusega,¹¹ kuid osa kirjanikke (näit. A. Kitzberg, M. Metsanurk, M. Under, A. Adson, V. Ridala, K. Rumor-Ast jt.) otsustas selle vastu võtta ning rikkus seega kirjanike I kongressi otsuseid, mis tõenäoliselt oligi kodanluse taotluseks.

Sellele järgnes Kirjanikkude Keskkomitee protest, mis kannab A. Alle, F Tuglase, J. Semperi ja H. Visnapuu allkirja. Ühtlasi teatasid nad, et panevad kongressi otsuste rikkumise pärast oma volitused maha.¹²

Eeltoodust ilmneb, et võitlus kodanliku riigi ja demokraatlike kultuuritegelaste vahel, kes tõmbasid osaliselt kaasa ka teisi (näiteks H. Visnapuu, kes juba tollal oli kõige kroonupatriootlikum luuletaja), algas veel enne, kui kodanlik riik oli jõudnud

⁷ Fr. Tuglas, Aja Kaja, 1914—1919, lk. 109.

⁸ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 14, l. 12.

⁹ Sealsamas, l. 10 ja 11.

¹⁰ «Postimees» nr. 4, 6. jaan. 1920.

¹¹ Kõrgem toetuse määr oli 4000 marka, madalam — 2000 marka, samal ajal maksis korralik ülikond 2500 marka, paar kingi 750 marka, nael liha umbes 10 marka jne. («Postimees» nr. 29, 4. veebr. 1920).

¹² «Postimees» nr. 4, 6. jaan. 1920.

juriidiliselt vormistudagi.¹³ Ilmselt just majanduslike raskuste tõttu omandas see võitlus majandusliku vormi.

Selles seoses pakub erilist huvi jälgida Kirjanikkude Keskkomitee poolt väljatöötatud toetusseaduse eelnõu saatust. Asutav Kogu saatis selle Haridusministeeriumi, 1920. a. kevadel töötas Haridusministeerium eelnõu ümber ja saatis Asutava Kogu hariduskomisjonile, see töötas eelnõu omakorda ümber ja esitas seejärel Asutavale Kogule, kes eelnõu järgnevalt oma rahaasjanduskomisjonile läkitas. Kui Asutav Kogu oma tegevuse lõpetas,¹⁴ saatis viimasena nimetatud komisjon eelnõu valitsusele, kes suunas selle taas Haridusministeeriumi, kuhu ta «kalevi alla» lebama jäi.¹⁵ Oli ilmne, et kodanlusel polnud asjaga ruttu ja antud olukorras näis viivitus parima taktikalise võtena.

Umbes samal ajal tekkis kultuuritegelaste seas kultuurkapitali asutamise mõte. Mõningatel andmetel oli selle idee autoriks F Tuglas.¹⁶ Et Lätis oli sellal kultuurkapital juba asutatud,¹⁷ mis sai peamised sissetulekud 3%-lisest raudteepiletite maksust,¹⁸ siis leidis see idee kodanluse ringkondades rohkem tähelepanu. Oluline oli siin asjaolu, et see raha ei tulnud igatahes mitte kodanluse taskust. Sellel oli kodanluse jaoks kaaluv tähtsus.

1921. a. töötas Haridusministeerium välja Eesti rahvusliku kultuurkapitali seaduse eelnõu ja 8. juulil 1921. a. kehtestas valitsus seaduse kultuurkapitali asutamise kohta, mis deklareeris kultuurkapitali asutamise üldisi põhimõtteid.¹⁹

Kultuurkapitali seaduse ümber arenes äge võitlus. Kirjanike ja kunstnike riikliku toetamise vastased koondusid tolleaegse reaktioonilise haridusministri H. Baueri selja taha, kes Riigikogu istungil 1922. a. aprillis tähendas, et Eestis polevatki selliseid kirjanikke, keda toetada võiks, on ainult «lendavad sead».²⁰

Seejärel panid kirjanikud oma suled tööle. Lühikese ajaga tegi «Tarapita» radikaalne tiib Bauerile selgeks, et tema koht ei ole ilmselt mitte haridusministeeriumis, millele järgnes Baueri häädaldus, et kirjanikud muutuvad jesuiitlikult personaalseks.²¹ Kui K. Pätsi valitsus 1922. a. lahkus, avaldas G. Suits «Tarapitas»

¹³ Tartu rahu Nõukogude Venemaa ja Eesti kodanliku valitsuse vahel sõlmiti 2. veebruaril 1920. a.

¹⁴ Kodanlik Asutav Kogu tegutses 23. IV 1919 — 20. XII 1920.

¹⁵ «Vaba Maa» nr. 125, 1. juuni 1922.

¹⁶ «Üliõpilasleht» nr. 7, 31. mai 1926.

¹⁷ Lätis loodi kultuurkapitali fond 1919. a. Vt. История Латв. ССР, том III (макет). Рига, lk. 475.

¹⁸ «Päevaleht» nr. 251, 14. okt. 1922.

¹⁹ Vt. «Riigi Teataja» nr. 61, 22. juulil 1921, lk. 361—362.

²⁰ Viide A. Kivika laastudekogule «Lendavad sead» (1919. a.); vt. I Riigikogu, V istungjärk, protokoll nr. 110 (20), 1922. a., vg. 1041.

²¹ «Tarapita» nr. 6, vg. 174, 175, 176. «Tarapita» kohta vt. J. Käerner, Lehed tuulde, Tallinn 1958, lk. 332—354; H. Peep, Mõnda Barbarusest ja «Tarapitast» (1921—22). «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 11, lk. 642—648.

avalikult «kahetsust», et lahkub kangekaelsete tagurlaste paar, kes oli tekitanud nii palju leekivat sarkasmi.²²

Näib, et eesti kodanluse diktatuurivõim polnud veel küllalt tugev, kodanlus ei osanud veel kasutada kõiki oma võimuvahendeid ja opositsiooniline kirjanikkond kasutas selle võimaluse ära. Ent kodanlus õppis kiiresti.

1922. a. moodustatud J. Kuke valitsus, milles haridusministeriks oli A. Veidermann, pidas vajalikuks kompromissi otsida ning deklareeris loovate kunstnike ning teadlaste toetamise vajadust.²³ 27 ja 28. novembril 1922. a. korraldas Haridusministeerium Eesti rahvusliku kultuurkapitali seaduse eelnõu arutelu ja kutsus sellest osa võtma ka kirjanike, kunstnike, heliloojate ja näitlejate esindajad. Ajakirjanduses ilmus kirjutisi, mis püüdsid kiirendada seaduse valmimist.

Vahepeal tegeleski Haridusministeerium seaduse viimistlemisega. Ta ignoreeris kõiki kultuuritegelaste poolt 27 ja 28. novembri koosolekul tehtud märkusi, muuseas ka seda, et ei tule liita kultuurkapitali seaduse ja teadlaste, kunstnikkude ja sportlaste toetamise seaduse eelnõusid. Eelnõud liideti. 17. jaanuaril 1923. a. esinesid Eesti Helikunsti Selts, Eesti Kirjanikkude Liit, «Vanemuise», «Estonia» ja «Draamateatri» näitlejad, Eesti Kujutatavate Kunstnikkude Keskühing ja kunstiühing «Pallas» protestiga selle vastu.²⁴ Ajakirjanduse lootusrikkasse tooni hakkas lisanduma skeptilisi hääli. «Vist vahetab jumalailm mitmed korrad oma näo, enne kui kõnesolevad seaduseelnõud mingisugusel kujul tõestuvad ja maksma hakkavad.»²⁵ kirjutas Milli Mallikas (H. Raudsepp). Kriitika suunas oma piigitera Haridusministeeriumi vastu, kes oli «värvipimedana kobanud kunstinäitustel ümber, istunud kurtummana kontsertidel, kvalifitseerinud kirjanikke privilegeeritud riigisantideks»²⁶

1923. a. algas majanduskriis ning tõi kaasa töötava rahva majandusliku olukorra kiire halvenemise. Sellistes tingimustes võitsid EKP poolt väljakuulutatud Tööraha Ühise Väerinde loosungid tööliiskonnas üha enam poolehoidu, koondasid teda EKP ümber. Seda kajastasid nii II Riigikogu valimised kui ka omavalitsuste valimised 1923. aastal. «Tööraha kiire koondumine EKP lipu alla ja kodanluse ühinemine kulakute ning suurkananluse partei — põllumeeste kogude — ümber, näitab klassivastuolude pidevat teravnemist kodanlikus Eestis»,²⁷ märgib H. Saarniit. Klassivastuolude areng oli sellise ilmega, et viis paratamatult vastu 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusule

²² «Tarapita» nr. 7, vg. 195.

²³ «Päevaleht» nr. 295, 29. nov. 1922.

²⁴ «Vaba Maa» nr. 13, 17. jaan. 1923.

²⁵ «Vaba Maa» nr. 16, 20. jaan. 1923.

²⁶ «Postimees» nr. 277, 17. okt. 1923.

²⁷ H. Saarniit, Eesti tööraha revolutsiooniline võitlus nõukogude võimu taaskehtestamise eest aastail 1920—1924, Tallinn 1956, lk. 26.

On tähelepanuväärne, et just 1924. a. hakati viitama kultuuri riikliku toetamise poliitilisele tähtsusele.²⁸ Tõenäoliselt analoogilistel motiividel muutis järsult oma suhtumist kultuurkapitali seadusesse ka kodanluse suurim ja mõjukaim partei — põllumeestekogud.²⁹ Mõningatel andmetel koostas riigivanem, kelleks 1923.—1924. a. oli põllumeestekogude liider K. Päts, 1924. a. veebruaris isiklikult kultuurkapitali seaduse uue eelnõu, mis seejärel anti tutvumiseks ja omapoolsete märkuste tegemiseks kultuuritegelastele.³⁰ Kuid nagu varem nii ka nüüd ei võetud kultuuritegelaste poolt tehtud märkusi ega täiendusi üldse arvesse, «isegi mõtet segav kirjutusviga, mis kunstide esindajate poolt ära sai parandatud, esines jälle omas endises õiguses.»³¹ kommenteeritakse «arutluse» tulemust «Päevalehes».

Et kultuurkapitali loomise initsiatiiv tuli kirjanike poolt, arendas valitsus näivat koostööd vaid kirjanike ja kunstnikega ning ignoreeris sealjuures täiesti teadlasi.

26. märtsil 1924. a. tulid Tartus kokku akadeemilistesse seltsidesse kuuluvate üliõpilaste esindajad ja nõudsid teaduse jaoks erilise «kapitali» asutamist³² ning valisid kolmeliikmelise toimkonna kultuurkapitali seaduse eelnõu redigeerimiseks.³³

1924. a. teise poole sündmused tõrjusid kultuuriküsimused ajutiselt tagaplaanile. Kodanlusel tuli koondada jõud võitluseks tööliste vastu, kes ähvardasid tema võimule lõpu teha.

Õiendanud relvade ja kohtute abil tööliklassiga veriselt arved, pöördus kodanlus tagasi ka kultuuriküsimuste lahendamise juurde. Vahepealsed sündmused olid sealjuures asjale andnud uue värvingu.

Eesti kultuurkapitali seadus võeti Riigikogu poolt vastu 1925. a. Selle vastuvõtmine oli kultuuritegelaste mitmeaastase visa võitluse tulemus. Kahtlemata kiirendasid kultuurkapitali seaduse vastuvõtmist 1) revolutsiooniline tööliikumine ning 2) kultuurielus pidevalt süvenev ummik. Viimasest rääkisid mitmed tolleaaja silmapaistvamad kultuuritegelased.

Näiteks kirjutas F. Tuglas 1926. a.: «Mingi kriisitunne ripub lakkamata õhus ja tuletab ennast alati meelde. See on jälginud meie kirjandust juba aastaid. See on nimelt kirjanduse enese sisemine kriis, mis äratub võõrdumist meil kirjanduse vastu.»³⁴ J. Kärner tähendas samuti mõned aastad hiljem, et kultuurkapitaliga loodeti just kriisist välja pääseda.³⁵

Ummik väljendus peamiselt kirjastamiskitsikuses ja kir-

²⁸ «Postimees» nr. 56, 26. veebr. 1924.

²⁹ Sealsamas.

³⁰ «Päevaleht» nr. 36, 7. veebr. 1924.

³¹ Sealsamas.

³² «Postimees» nr. 147, 1. juuni 1924.

³³ «Päevaleht» nr. 131, 17. mai 1924.

³⁴ F. Tuglas, Kriitika VII, Tartu 1926, lk. 113.

³⁵ J. Kärner, Jooni kirjandusliku mõtte liikumisest iseseisvuse ajal. «Looming», 1934, nr. 8, lk. 885—886.

andusturul. 21. augustil 1925. a. tunnistas Eesti Kirjanikkude Liit³⁶ oma kirjas riigivanemale, et kirjanike aineeline seisukord on kujunenud niivõrd katastroofiliseks, et võtab üldse igasuguse loomisvõimaluse.³⁷ Olukorrast ja töötingimustest kirjanduspõllul nendel aastatel annavad küllaltki selge pildi kirjanike isiklikud pöördumised Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuse poole juba pärast selle asutamist 1925. a. Nii kirjutas näiteks A. Adson K. E. Söödile³⁸: «Seisukord on lihtsalt jõe. Teatriarvustustega ei teeni korteritki tasa, kohta saada pole mul õnnestunud. Kolin maale.»³⁹

Mõni aasta hiljem kirjutas R. Roht: «Ma olen praegu nii viletsas seisukorras, et tuleb hakata uulitsal kerjama, kui kustki natukene abi ei saa.»⁴⁰

Parem polnud olukord aga ka teistel kultuurialadel. Näiteks hakkas teatrikülastajate arv Tallinnas pidevalt vähenema alates 1920/21. a. hooajast⁴¹ ja 1926. aastaks oli olukord niikaugel, et «Estonia» andis oma esietendusi pooltühjale saalile, järgnevatel etendustel oli aga mõnikord ainult üksikuid äraeksinud vaatajaid.⁴² «Draamateatri» kohta märkis J. Kärner oma ülevaates, et laiemad rahvahulgad hakkasid teatrist vöörduma alates 1922. a., mil P Pinna lahkumise järel dramaturgiks ja näitejuhiks tuli V Mõttus ja laval pääses domineerima nn. moodne draama.⁴³

Kujutavate kunstnike kohta märkis sots E. Joonas 1926. a. Riigikogus, et nende olukord olevat viimastel aastatel nii raske, müüdü teoste hulk nii väike, et saadud tasust ei jätku isegi värvide ostuks. E. Joonas põhjendas seda peamiselt publiku vaesumisega.⁴⁴

Albumis «Eesti kujutav kunst» märgitakse: «Kodanluse võimu kehtestamine viis rahvusliku kunsti 1920. aastate algul kriisiolukorda. Kosmopoliitiline modernistlik kodanlik kunst (kubism, konstruktivism jt. voolud, mis olid eriti moodsad 20-ndail aastail), lahti kistuna rahvuslikust pinnasest, eesrindlikest rahvuslikest traditsioonidest, degradeerus, avaldas negatiivset mõju ka parimatele kunstnikele.»⁴⁵

Eeltoodud mõningad andmed lubavad järeldada, et raske-

³⁶ Eesti Kirjanikkude Liit asutati 1922. a. Eesti kirjanike III kongressil.

³⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 398.

³⁸ K. E. Sööt täitis tollal Kirjanduse Sihtkapitali Valitsuses laekuri kohuseid.

³⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 397, l. 53 ja 54.

⁴⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 624, l. 53.

⁴¹ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 1094.

⁴² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 394, l. 54.

⁴³ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 1094.

⁴⁴ «Postimees» nr. 29, 21. märts 1926.

⁴⁵ Eesti kujutav kunst, Tallinn 1956, lk. 10. Tuleb lisada, et kirjanduse ja teatri ajalugu pole meil nendes küsimustes veel ammendavate seisukohavõttude ni jõudnud, kui selleks mitte arvata E. Sõgeli seisukohavõttu artiklis «Oktoobri-revolutsioon ja eesti kirjandus», «Rahva Hääl» nr. 37, 13. veebr. 1958, kus ta eitab igasuguse kriisi olemasolu 20-ndate aastate kirjanduses. Ei olevat olnud mingit kriisi, olnud vaid kodanluse hädakisa kriisist.

sed ja kriisinähtused Eesti kultuurielus väljendusid peamiselt selles, et kunst ja kirjandus kippusid jääma rahvahulkadele kaugeks nii majanduslikel kui ka ideelistel põhjustel, kuigi teist-suguses mõttes, kui sellest rääkis kodanlus.

Detsembriülestõus sundis kodanlust oma relvi tugevamini pihku haarama ja kultuur ei olnud tema arsenalis mitte viimasel kohal. Kultuurkapitalis nägi kodanlus kõigepealt vahendit kultuuri muutmiseks kapitalismi stabilisatsiooni tööriistaks. Eriti meeldiv oli kodanlusele asjaolu, et kõik see pidi sündima rahva kulul, aga metseeni aupaiste jääma temale.

Kui reaktsiooniliste kultuuritegelaste taotlused ühtisid enam-vähem kodanluse omadega, siis seevastu demokraatlikud kultuuritegelased võitlesid kultuurkapitali asutamise eest selleks, et kindlustada eksistentsi- ja arenguvõimalusi rahvusliku kultuuri demokraatlikule osale. Et see pidi sündima rahva kulul, sellesse suhtusid nad kui paratamatusse. Nende kahe vastandliku tendentsi võitlus ongi kultuurkapitali järgneva tegevuse peamiseks sisuks.

Ajalehtede andmetel valitses Riigikogus kultuurkapitali seaduse vastuvõtmisel peaaegu ükskõikne meeleolu.⁴⁶ Reaktsiooniline haridusminister pastor J. Lattik seletas mõni aasta hiljem üleolevalt, et valitsust olevat tüüdanud ukse peale koputajad, ainult seepärast avaldanud ta kultuurkapitali seaduse.⁴⁷

Kultuurkapitali heaks hakati makse võtma juba alates 1921. a. Et polnud seadust, mille järgi raha välja anda, andis valitsus seda oma äranägemisel laenudeks. «Postimehe» tõenäoliselt ebatäpsetel andmetel oli 1925. aastaks antud laene 17 miljonit marka, sellest üksnes spordi heaks 8 miljonit marka.⁴⁸

Seaduse kohaselt jäi kultuurkapitali ülesandeks toetada loovat kirjandust, teadust ja kunsti. Oma sissetulekud sai kultuurkapital: piirituse- ja viinamüügi puhastulust võetavast 2,5%-lisest maksust, trahvirahadest, mis võeti joobnud olekus avalikku kohta ilmujatelt, tubaka- ja tubakasaaduste 3%-lisest aktsiisimaksust, erilisest 5%-lisest trahteriasutuste maksust, kinode ja muude lõbustuskohtade 10%-lisest kultuurkapitalimaksust⁴⁹, 2-kroonisest maksust iga välispassi pealt ja riigieelarve korras määratud summadest.⁵⁰

Kultuurkapitali valitsemiseks loodi kultuurkapitali nõukogu, kes ühtlasi pidi valitsusele olema kõrgemaks nõuandvaks organiks kultuuriküsimustes. Kultuurkapitali nõukogu juhatajaks sai haridusminister, selle liikmeteks kaks esindajat iga sihtkapitali

⁴⁶ «Vaba Maa» nr. 48, 27. veebr. 1925.

⁴⁷ «Postimees» nr. 95, 6. apr. 1927.

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ Sellest maksust olid vabastatud nn. heategevad ja kultuurilised asutused. Nende hulka kaldus ennast arvama ka Kaitseliit, mille vastu on säilinud Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi protestikiri 4. sept. 1929.

⁵⁰ Seadused ja määrused teaduse, kunsti ja hariduse alal. Koost. A. Kurvits, Tallinn 1931, lk. 19.

poolt, kolm Riigikogu poolt, kaks Tartu ülikooli poolt ja üks Rahaministeeriumi poolt.⁵¹ Seega said kultuurkapitali nõukogus ilmse ülekaalu enda kätte sihtkapitalide esindajad.

Kultuurkapital jagunes kuueks sihtkapitaliks. Algul oli sihtkapitale ette nähtud viis: kirjanduse, helikunsti, kujutava kunsti, näitekunsti ja kehakultuuri alal. Kuues — ajakirjanduse sihtkapital — loodi Eesti Ajakirjanikkude Ühingu initsiatiivil viimasel minutil Riigikogus juurde, et kodanlike parteide häälekandjad ei jääks toetusest ilma.

Teaduse jaoks sihtkapitali ei loodud, kuigi, nagu eespool nägime, vastav initsiatiiv oli olemas. Seaduse kohaselt eraldati kultuurkapitali sissetulekutest $\frac{1}{5}$ (20%) valitsuse käsutusse. Selle osa eelarve koostas haridus- ja sotsiaalminister ning sellest pidi toetust saama peamiselt teadus. Sihtkapitalide eelarved koostasid sihtkapitalide valitsused, kes valiti vastava ala kultuuritegelaste poolt kaheks aastaks. Sihtkapitalide valitsused valisid endi seast üheks aastaks neljaliikmelised juhatused.⁵² Sihtkapitalide eelarved kuulusid kinnitamisele kultuurkapitali nõukogus, kes võis need ka kinnitamata jätta.

Kirjanikud nurisesid algusest peale kirjanduse sihtkapitali valitsuse koosseisu vastu, sest sinna kuulusid seaduse põhjal ka Eesti Kirjanduse Seltsi ja Akadeemilise Emakeele Seltsi esindajad,⁵³ mis tähendas eeskätt seda, et kirjanikel tuli kirjanduse sihtkapitali summasid jagada organisatsioonidega, kelle ülesandeks oli keeleuurimine, kirjastustegevus jne. «Teiste kunstide sihtkapitalide määrused on kokku seatud nii, et loovad kunstnikud on sihtkapitalide valitsustes täielikud peremehed . neil pole võistlemas mingit tuhandepealist võhikute seltsi »⁵⁴ kirjutas A. Adson sel puhul sapiselt.

Sellega oli kultuurkapital organisatsiooniliselt formeeritud. Kultuurkapitali nõukogu pidas oma esimese koosoleku 3. juunil 1925. a. haridusminister Rahamäe juhatusel ja siit algaski kultuurkapitali ametlik tegevus. Kultuurkapitalil oli tema tegevuse algul 57 565 398 marka.

Esimese tegevusaasta eelarve koostati pärast valitsuse poolt soovitud muudatuste sisseviimist⁵⁵ 18 816 750 marga suuruses, millest 6 521 350 marka arvati valitsuse käsutusse,⁵⁶ rikkudes sellega otsekohe kehtivat kultuurkapitali seadust. Valitsus määras

⁵¹ «Riigi Teataja» nr. 27/28, 1925, lk. 134.

⁵² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 394, l. 46.

⁵³ Eesti Kirjanduse Seltsi esindasid 1925.—1926. a. A. Jürgenstein, Ed. Schönberg, K. E. Sööt, Akadeemilist Emakeele Seltsi — A. Saareste. «Postimees» nr. 299, 3. nov. 1926.

⁵⁴ «Postimees» nr. 95, 6. apr. 1925.

⁵⁵ Valitsuse nõudel vähendati nimelt toetust kirjanikele ja stipendiume kunstnikele ning jäeti ära ajakirjanike reisistipendiumid. Nende arvel suurendati toetusi «Estoniale» ja «Vene Teatrile» ning kehakultuuri sihtkapitalile tõrgete uurimiseks. Eesti kultuurkapitali aruanded, 1925/26, lk. 4.

⁵⁶ Eesti kultuurkapitali aruanded, 1925/26, lk. 5.

sellest summast toetusi teaduslikeks uurimusteks 4 848 200 marka ja laene 1 645 000 marka, viimasesst läks ligi 1/3, nimelt 500 000 marka, Tartu ülikooli kogudusele oreli muretsemiseks.⁵⁷

Kirjanduse sihtkapital jagas toetusi kirjanikele peamiselt kahes vormis — stipendiumidena ja pensionidena. Esimesi sai 21 kirjanikku, kusjuures arvestati loomingulist staaži, loomingu väärtust ja kirjaniku majanduslikku seisukorda.⁵⁸ Et toetamise printsiip oli niivõrd mitmekülgne, said kõrgemaid stipendiume ka väga erineva ilmega kirjanikud. Nii olid I kategooria stipendiaatideks A. H. Tammsaare ja H. Visnapuu, A. Alle ja M. Under, J. Kärner ja A. Kivikas jt.⁵⁹

Kunstnikud Ed. Viiralt ja A. Vardi said kultuurkapitalilt toetust välismaastipendiumide näol ja sõitsid end Pariisi täiendama.

Ent enne kui eelarveaasta jõudis lõpule, olid kõik kohad kiskära täis, et stipendiumide süsteemile tuleks eelistada auhindade süsteemi, millel on suurem propageeriv mõju, et toetuse andjad on ka toetuse saajad jne.

Ilmneb, et rahulolematusel oli õige lai kandepind, see haaras nii kodanluse kõige reaktioonilisemaid ringkondi kui ka progressiivseid kultuuritegelasi, kuid rahulolematuse põhjused ning eesmärgid olid erinevad.

«Vaba Maa» teatel pidi kujutava kunsti sihtkapitali valitsus kristliku rahvaerakonna häälekandja «Kodumaa Hääle» vastutusele võtma laimavate kirjutiste pärast.⁶⁰ «Päevalehes» võttis sõna skulptor J. Koort, taunides seadust, mis lubab raha jaotada ilma kindlaksmääratud ja teadliku eesmärgita, demoraliseerides nii kunstnikke ning tuues kaasa kunstimõistete ja -kriteeriumide languse.⁶¹

Seoses uue aastaelarvega tuli kultuurkapitali küsimus 19. märtsil 1926. a. ka Riigikogus arutusele. Ettekande selles küsimuses tegi sots E. Joonas, kes oli Riigikogu poolt valitud kultuurkapitali nõukogu liige. Siin ilmnis kohe, et kodanluse seas tekitas peamist pahameelt just nn. kultuurkapitali autonoomia, kultuuritegelastest aga August Alle looming, eriti tema «sapised lood» luuletuskogudes «Üksinduse saartele», «Carmina barbata» ja «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust».⁶² Teisiti ei võinud see ollagi, sest Alle teatas, et tema, «Jaani ja Malle poeg August Alle » on «karistai, kes tulisulega märgib üles te nurjatud teod, rahaahned rasvased peod!»⁶³

Kõige valjema ja vihasema häälega esines Riigikogus kirik-

⁵⁷ Eesti kultuurkapitali aruanded, 1925/26, lk. 14.

⁵⁸ Stipendiume anti 130 000, 50 000 ja 30 000 marga suuruses. Eesti kultuurkapitali aruanded, 1925/26, lk. 14 ja 15.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 10—15.

⁶⁰ «Vaba Maa» nr. 67, 20. märts 1926.

⁶¹ «Päevaleht» nr. 90, 1. apr. 1926.

⁶² «Üksinduse saartele» ilmus 1918: «Carmina barbata» 1921, «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» 1925. a.

⁶³ A. Alle, Valitud tööd, Tallinn 1954, lk. 89.

laste partei (kristlik rahvaerakond), kelle oraatorid nõudsid «kultuurkapitali nõukogu korrarekutsumist» ning isegi kõigi toetuste ülekandmist riigieelarvest kultuurkapitali arvele.⁶⁴

Selles küsimuses esines meile juba tuntud H. Bauer, kes märkis, et «kommisjonis, kus seda raha jaotatakse, on 12 liiget saajate hulgast⁶⁵ ja ainult 7 liiget andjate hulgast».⁶⁶ Kiriklasi toetasid põllumeestekogud, nõudes kultuurkapitali eelarve kärpimist, kuna aga «tööraha esindaja» sots M. Martna arvas melodramaatiliselt, et «siiski võib proletariaat ka mõnikord nende kirjutuste, luuletuste, muusika ja näitemängu juures vähekesekski elumõnu maitsta ja isegi neid raskusi ära unustada, mis tema peal lasuvad»⁶⁷ Seda «kõrget ülesannet» silmas pidades toetasid sotsid kultuurkapitali olemasoleval kujul.

Ajalehtedest lipsas läbi teade, et Tõnismäel ja Toompeal ei meeldi paljudele, et kultuurkapitalist saavad toetust mõned nooremad kirjanikud.⁶⁸

Täitusid A. H. Tammsaare poolt 1925. a. öeldud sõnad: «Tema (kultuurkapitali — E. P.) asutajaks ning loojaks on demokraatiline ühiskond ja riik aga ometi on ta määratud ebademokraatliste asjade soodustamiseks, mis ei kuulu ei tänasele päevale ega ka demokraatlisele hulgale. See vastuolo on iga kultuurkapitali nõrk külg, see on tema südameuss.»⁶⁹ Kuigi A. H. Tammsaare ei näi õigesti mõistvat kodanliku riigi osa selles, on siiski tähelepandav asjaolu, et ta mõistab kultuurkapitali põhivastuolu, mis hakkas avalduma selle tegevuse algusest peale.

Kuigi uus eelarve 1926/27. a. koostati 42 375 138,50 marga⁷⁰ suuruses, seega tunduvalt suuremana kui eelneval aastal, oli see küsimuse formaalne külg.

1926. a. toimus valitsuse vahetus, võimule tuli J. Teemandi valitsus, kus haridusministri funktsioonid läksid kristliku rahvaerakonna esindajale J. Lattikule. Viimane hakkas kultuurkapitali seadust järjekindlalt rikkuma.

«Valitsus viivitab, muudab, kinnitab osaliselt ning jätab vahel üldse kinnitamata kultuurkapitali eelarve, valitsus annab kultuurkapitali seaduse vastaselt kunstnikkude töötellimiste kontrolli haridusministri kätte, haridusminister käsib ilma Kirjanduse Sihtkapitali teadmata mainitud Sihtkapitali summadest väljamaksmisi teha, valitsus toetab rekordsporti ning hävitab Tartu konservatooriumi — see on 1926. a. kultuurkapitali lühike kroo-

⁶⁴ «Päevaleht» nr. 63, 5. märts 1926. Riigikogu reaktionäride «esteetilistele huvidele» reageeris F. Tuglas pamfletiga «Ivan Aho». F. Tuglas, Kriitika VII, Tartu 1926.

⁶⁵ Mõeldud on sihtkapitalide esindajaid.

⁶⁶ II Riigikogu protokollid, 10. istungjärk, Tallinn 1926, vg. 1937.

⁶⁷ Sealsamas, vg. 1951.

⁶⁸ «Päevaleht» nr. 94, 9. apr. 1926.

⁶⁹ «Vaba Sõna» nr. 5, 15. märts 1925.

⁷⁰ Eesti kultuurkapitali aruanded 1926/27. a.

nika ja martüürium,»⁷¹ kirjutati ajalehes «Vaba Maa». Kristlik rahvaerakond oli Haridusministeeriumi etteotsa saatnud ühe oma ägedamatest reaktioonäridest, pannes tema õlgadele kultuurkapitali seaduse muutmise missiooni, ja J. Lattik püüdis seda auga täita.

Reaktiooni pealetung kajastus ka kultuurkapitali summade jaotamises.

A. Alle oli 1926. a. juba III järgu stipendiaatide kategoorias. Peale tema taandati sinna küll ka A. Gailit ja A. Kivikas.⁷² Et stipendiaatide hulgas puudusid täiesti noored, algajad kirjanikud, tundsid need end solvatuna ja alustasid rünnakuid altpöolt. Esiimesena avas ägedalt suu «Üliõpilasleht», mille veergudel V Adams jaotas kirjanikud kultuurkapitalistideks ja «santlaagriteks»⁷³ ning tungis viimaste nimel raevukalt kallale «kirjanduse kaardiväe moonavoorile», mõeldes selle all kultuurkapitali.

On tähelepanav, et ka noorte ründajate sulg peksis eeskätt A. Allet, kellele omistati «kultuurkapitali palgalise» nimetus.⁷⁴ Tõsi küll, mõned löögid langesid ka A. Gailitile ja «Sänna tubaduurile» A. Adsonile.

Näib, et kultuurkapital on ka diletantide tähelepanu köitnud ja kutsunud esile isegi diletantismi elavnemise. Keegi J. Seera kirjutas kirjanduse sihtkapitali valitsusele, et kuigi ta on seni kõik oma kirjalikud tööd teinud ilma kultuurkapitalita, «. tahaksin ma vaadata, missugustele ideedele võib kultuurkapitaliga saada». kusjuures ta kavatses kirjutada töid teemal «Vene mõju Eestlaste peale ja missugune hinge laad võis selle vastu võistelda» ning «mõnede rahvaste, näituseks Juutide ja Eestlaste oma rahvusesse süvenemisest».⁷⁵ Ilmselt need kavatsused siiski paljutöötavad ei tundunud ja paluja ei saanud markagi.

Samal ajal kui kirjanduse sihtkapital keeldus pseudokirjandust toetamast, toetas valitsus oma osast heldelt pseudoteadust, kui see vaid teenis tema huve. Heaks näiteks selle kohta on tähelepanu, mida osutati eugeenika viljelejaile. 1926. a. määras valitsus genealoogiliste uurimuste teostamiseks 70 000 marka.⁷⁶ Nagu selgub Vaimuhaigete Kliiniku juhataja prof. Breskovski ja Tervishoiu Instituudi juhataja prof. Rammuli kirjast valitsusele 28. II 1926. a., oli selliste uurimuste eesmärgiks välja selgitada antisotsiaalseid elemente (kurjategijaid), vaimuhaigeid ja asotsiaalseid elemente (joodikuid, hulkureid, tööpõlgureid jne.). «Õigenistide ettepanekud on sihitud säärase rahvamajanduslikult hinnatud — ebaproduktiivsete isikute arvu vähendamisele ja kaotamisele»,⁷⁷ öeldi kirjas.

⁷¹ «Vaba Maa» nr. 197, 24. aug. 1926.

⁷² Eesti kultuurkapitali aruanded 1926/27, lk. 8 ja 9.

⁷³ «Üliõpilasleht» nr. 7, 31. mai 1926.

⁷⁴ «Üliõpilasleht» nr. 4, 1. apr. 1926.

⁷⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 400, l. 30.

⁷⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 404, l. 121 ja 129.

⁷⁷ Sealsamas, l. 157.

Loomulikult toetas valitsus kooskõlas seadusega ka tõelist teadust. Nii näiteks määrati 1926/27. a. kultuurkapitali eelarves 170 000 marka Tartu ülikooli Närvikliinikule, mille juhatajaks oli professor L. Puusepp, ajakirja «Folia Neuropathologica Estoniana» väljaandmiseks.⁷⁸

Nagu selgub professor Puusepa kirjust, teostas kliinik kultuurkapitali loomiseni 1925. a. ise oma uurimuste publitseerimist. Selleks asutati professor Puusepa initsiatiivil kliiniku juurde eriline teaduslik fond, mille summad saadi professori populaarteaduslike loengute sissetulekutest. Närvikliinik uuris tollal peamiselt sisesekreetsiooninäärmete tegevust, eriti nende näärmete ja närvikava vastastikuseid suhteid. Uurimused avaldati prantsuse, saksa ja inglise keeles «Folia Neuropathologica Estoniana» veergudel, mis oma peamiseks eesmärgiks oli seadnud «Eesti teaduse propageerimise välismaal»⁷⁹

Sellal, kui võeti vastu kultuurkapitali seadus ja Närvikliinik hakkas saama regulaarset toetust ajakirja väljaandmiseks,⁸⁰ oli see vahetusvahekorras juba 45 välismaa arstiteadusliku ajakirjaga,⁸¹ 1926. a. sügiseks juba 65 välismaa ajakirjaga,⁸² nende hulgas kuue Nõukogude Liidus ilmuva arstiteadusliku ajakirjaga.⁸³ Järgmiseks aastaks tõusis see arv veelgi — on nimelt andmeid, et 1927. a. oli «Folia» vahetusvahekorras 86 välismaa meditsiinilise ajakirjaga.⁸⁴

Nii kuulsusrikkast üritusest ei võinud kodanlus kõrvale jääda, see oleks tähendanud enese diskrediteerimist laiema avaliku arvamuse ees kui Eesti.

1926. a. sügisest aktiviseeris kultuurkapitali nõukogu oma tegevust kultuurielu sisulise suunamise osas ning võttis novembris oma koosolekul arutlusele teatrite ja ajakirjanduse olukorra riigis.⁸⁵ Otsustati, et «Estonia», kes suuremad toetussummad sai juba riigieelarve kaudu, kasutaks kultuurkapitalist saadavad summad sümfooniaorkestrile — rahvalike kontsertide ja sümfooniaõhtute korraldamiseks.⁸⁶

⁷⁸ Eesti kultuurkapitali aruanded 1926/27. «Folia» toimetajaks oli prof. L. Puusepp, ajakiri hakkas ilmuma 1923. a.

⁷⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 404, l. 153 ja 154, prof. L. Puusepa kiri.

⁸⁰ 1925/26. a. kultuurkapitali eelarvega määrati ajakirja toetuseks 100 000 marka. Vt. Eesti kultuurkapitali aruanded 1925/26. a., lk. 11.

⁸¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 404, l. 153 ja 154.

⁸² Sealsamas, l. 281.

⁸³ Sealsamas, l. 156.

⁸⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 469, l. 394.

⁸⁵ Olgu lisatud, et teatrite küsimus oli kultuurkapitali nõukogu koosolekute päevakorras kõigist muudest kultuurielu küsimustest kõige pidevamalt ka järgmistel aastatel.

⁸⁶ «Estonia» juhtkond on ilmselt seda otsust püüdnud täita, sest mõne aja pärast palus ta üle 2 miljoni margalist toetust 16 sümfoonia- ja rahvaliku kontserdi puudujäägi katteks, kuid sai summade vähesuse tõttu 360 000 marka. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 31, l. 20.

Edasi otsustati, et Narva teatritest antakse toetust vaid Narva Ühendatud Teatrile, mitte «Võitlejale» ega «Ilmarisele».⁸⁷

Ajakirjanduse osas märgiti selle kultuurilise tasapinna mada-
lust ning võeti vastu otsus kasvatada kultuurkapitali abil kul-
tuurseid ajakirjanikke.⁸⁸

Samal ajal jätkus ja muutus järjest intensiivsemaks rünnak
senisele kultuurkapitali seadusele nii paremalt kui pahemalt poolt.
Initsiatiiv selles rünnakus oli siiski reaktsiooni käes.

Juba 1926. a. sügisel levisid kuuldused, et J. Lattik on välja
töötanud kultuurkapitali seaduse uue projekti. 1927. a. algul
ilmusid ajalehtedes kirjutised, et kultuurkapitali nõukogu, mis
koosneb peamiselt sihtkapitalide esindajatest, ei ole suutnud
täita oma kõige tähtsamat ülesannet ja kindlaks määrata kultuuri
arendamise sihtjooni, mistõttu ka ärajagatud raha eest pole
tegelikult midagi ära tehtud. Kultuurkapitali nõukogu ja siht-
kapitalide valitsused tuleks hoopis ära kaotada ja kultuurkapitali
valitsemine anda Riigikogu kätte. Samas kinnitati ka, et «kul-
tuur ei tunne parem- ega pahempoolsust. Tähelepanu väärib
ainult see, mis rahvale vastuvõetav»⁸⁹ Viimase all mõtles kodan-
lus muidugi iseennast. Kordusid kaebused, et kahe aasta jooksul,
mil kultuurkapital tegutses, polnud mingit tõusu kultuuris mär-
gata,⁹⁰ jne. Otsustades soodsat momenti ära kasutada, tegi põllu-
töominister ettepaneku, et asutataks uus, seitsmes sihtkapital põllu-
majanduse heaks, kuhu läheks 50% kõigist kultuurkapitali sum-
madest. Oma pretensioone põhjendas ta sellega, et kultuurkapital
sai peamised sissetulekud piiritusest, viimast tehakse aga kartu-
litest, mida kasvatavad põllumehed.⁹¹ Põllutöoministri kaudu siru-
tas kulaklus oma saagiahne käe kultuurkapitali summade järele.
Mingeid tulemusi sel üritusel polnud, sest Haridus- ja Sotsiaal-
ministeerium nägi selles solvavat vahelesegamist oma kompet-
tentsi. Haridusministeeriumi toetas kultuuritegelaste enamik,
ning kulakud pidid leppima lõpptulemusena siiski sellega, et neid
toetati kultuurkapitali valitsuse osa kaudu⁹², küll aga kallas see
algatus uut õli kultuurkapitali kaitsjate pahameeletulle. Ja see oli
üks väheseid kordi, kus progressiivsed kultuuritegelased
ja reaktsiooniline Haridusministeerium olid täiesti ühel
meelel.

Võib arvata, et kodanluse valitsevate ringkondade ärevus kul-
tuurkapitali ümber ei olnud juhuslik. Juba 1927. a. ilmsid kogu
kapitalistlikus maailmas, sealhulgas ka Eestis, töölisliikumise uue

⁸⁷ ORKA, f. 1108, nim. 9, sü. 30, l. 8.

⁸⁸ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 394, l. 56.

⁸⁹ «Päevaleht» nr. 25, 26. jaan. 1927.

⁹⁰ «Päevaleht» nr. 91, 2. apr. 1927.

⁹¹ «Postimees» nr. 34, 4. veebr. 1927.

⁹² Näiteks määrati 1927/28. a. eelarves Põllutöoministeeriumile 375 000
marka. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 469, l. 46.

elavnemise sümptoomid⁹³, sellest siis ka kaebed, et kultuurkapital ei ole temale pandud lootusi täitnud.

1927. a. aprillis läbis ajalehti uus teade, et J. Lattikul on valmis uus kultuurkapitali seaduse eelnõu.⁹⁴

Saanud sellest teada, pöördus kirjanduse sihtkapitali valitsus viivitamatult valitsuse poole märgukirjaga, nõudes, et uue seaduse eelnõu väljatöötamisest kutsutaks osa võtma ka kirjanduse esin-dajaid.⁹⁵

Terav opositsioon J. Lattiku vastu tõrjus ajutiselt tagaplaanile kõik omavahelised lahkkelid ja 19. aprillil 1927 tuli Tartus täies relvastuses kokku Eesti Kirjanikkude Liidu erakorraline peakoos-olek. Pikema ettekandega teemal «Jooni läinud aasta kirjanduse elust» esines seal H. Visnapuu.⁹⁶ Tema ettekande kultuurkapitali käsitlev osa kajastas kirjanikkonna enamiku seisukohti. «Kirves on pandud kultuurkapitali tüvele ja nüüd hakatakse seda maha raiuma; erilist agarust selles asjas näitab meie haridusejuht pastor Lattik,»⁹⁷ ütles H. Visnapuu. «Postimees» märkis, et koosolekul ei leidunud ainsatki kirjanikku, kes oleks pooldanud J. Lattiku saladuslikku kultuurkapitali seaduse muutmise kava, sest isegi midu opositsioonilised noorkirjanikud deklareerisid selles küsi-muses avalikult oma solidaarsust «vanadega». Usalduse avaldu-sena valiti endine kirjanduse sihtkapitali valitsus (E. Hubel, H. Visnapuu, A. Adson, A. Alle) terves koosseisus tagasi.⁹⁸

Kirjanikud polnud ainukesed, kes kultuurkapitali seaduse muutmise vastu välja astusid.

15. aprillil toimus näitekunsti sihtkapitali valitsuse valijate-kogu koosolek, kus oli päevakorras sihtkapitali uue valitsuse valimine. Koosolek võttis seisukoha kultuurkapitali seaduse muut-mise vastu ning kohustas uut sihtkapitali valitsust võitlusse as-tuma sihtkapitali ja kultuurkapitali nõukogu autonoomsuse eest.⁹⁹

Ja kuigi meil pole andmeid näitekunsti sihtkapitali järgnevast sellealastest võitlustest ning ehkki koosoleku otsus näib omavat enam deklaratiivset iseloomu, ilmnevad selles siiski näitlejate hulgas valitsenud meeleolud.

Teised sihtkapitalid selliste ühiste avaldusteni ei jõudnud ning ka kirjanike ja näitlejate üksmeelel ei saanud olla pikka iga. Et reaktsioon pealetungil kehtivale kultuurkapitali seadusele apelleeris oma tõeliste taotluste maskeerimiseks just vastuoludele ja rahulolematusele kultuuritegelaste eneste hulgas, siis pakub erilist huvi jälgida nende vastuolude ja rahulolematuse põhjusi.

Kirjanduse sihtkapital kasutas 1927. a. esmakordselt auhinda-

⁹³ 1. mail toimus Tallinnas tööliste demonstratsioon, eesti tööliste delegat-sioonid külastasid Nõukogude Liitu jne.

⁹⁴ «Postimees» nr. 95, 6. apr. 1927; «Päevaleht» nr. 99, 10. apr. 1927.

⁹⁵ Sealsamas.

⁹⁶ H. Visnapuu oli kirjanduse sihtkapitali valitsuse liige.

⁹⁷ «Looming», 1927, nr. 5, lk. 482.

⁹⁸ «Postimees» nr. 105, 20. apr. 1927.

⁹⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 31, l. 33.

mise meetodit. Auhindamisele tulid kõik parimad ilukirjanduslikud teosed, mis olid ilmunud kodanliku diktatuuri algupäevist kuni 1926. aastani.

Auhindamiskomisjonis, mille määramisel valitsuse poolt öeldi jälgitavat põhimõtet, et see koosneks «erapooletutest», tähendab mittekirjanikest, domineerisid reaktsoonilised kultuuritegelased.¹⁰⁰ Auhindamise tulemused kujunesid vastavaiks auhindajatele, kuigi viimased teatasid, et hinnangute aluseks olevat võetud see, mis «meie kirjanduse arengus on pakkunud uut ja edasiviivat»¹⁰¹.

Auhinnad jagunesid üheksasse kategooriasse ja neid jagati välja 22 kirjanikule. Ainsa esimese auhinna sai A. H. Tammsaare, kelle kandidatuuri vastu oli vaid üks auhindamiskomisjoni liikmetest — Joh. Aavik.¹⁰² Teine auhind määrati M. Metsanurgale, kellele kolmanda auhinna saajatena järgnesid G. Suits ja M. Under, neljanda auhinna saajatena O. Luts, H. Visnapuu, F. Tuglas jne. J. Kärner arvati kõrvuti M. Mõtslasega seitsmendasse kategooriasse, A. Alle taandati isegi kaheksandasse kategooriasse ning J. Barbarus moodustas koos V. Adamsiga, kes oli tollal algaja kirjanik, üheksanda kategooria auhinnasaajate astmikus.¹⁰³

Vastukajad auhindamisele ei jäänud tulemata. 1927. a. juulis ilmus «Loomingu»¹⁰⁴ anonüümne artikkel «Üks imelik auhindamine». Selles avaldati arvamust, et komisjoni on tema tegevuses juhtinud küll enim iga muu motiiv kui teoste kirjanduslik väärtus. Artikkel väljendas rahulolematust just A. Alle, J. Barbaruse ja J. Kärneri auhindamise osas ning võrdles nende loomingu M. Mõtslase omaga, kellel see koosnes vaid «Hans Tohverist»¹⁰⁵ ja 1927. a. ilmunud «Liblika lennust» ning kelle puhul eitati iga muu «väärtuslikkuse» olemasolu peale selle, et ta kuulus põllumeestekogudesse.¹⁰⁶

27 septembril 1927. a. avaldas J. Barbarus «Avaliku kirja Kirjanduse Sihtkapitali Valitsusele ja kirjanduse auhindamise komisjonile». Tema «Avalik kiri. . .» on üks tähelepanuväärsemaid dokumente kogu kultuurkapitali, aga ka eesti demokraatliku kirjanduse ajaloos.

J. Barbarus nimetas auhindamist, mis kirjanikule määrab aasta kohta vallavaese paiukile vastava summa (1500 marka), avalikuks auhaavamiseks ning teatas, et tema on põhimõtteliselt ja maailmavaateliselt igasuguse auhindamise vastu, sest «ei taha,

¹⁰⁰ Auhindamiskomisjoni koosseis: A. Jürgenstein, J. V. Veski, A. Saareste, Joh. Aavik, Joh. Schwalbe.

¹⁰¹ «Postimees» nr. 259, 24. sept. 1927.

¹⁰² Sealsamas.

¹⁰³ «Looming», 1927, nr. 7, lk. 683.

¹⁰⁴ «Loomingu» tegevaks ja vastutavaks toimetajaks oli tollal J. Kärner.

¹⁰⁵ Mõtslase varasema perioodi «loomingut» on lühidalt iseloomustanud V. Kingissepp artiklis «Ilukirjandus uinutusabinõuna». Vt. V Kingissepp, Kultuuriküsimustest, Tallinn 1954, lk. 61—65.

¹⁰⁶ «Looming», 1927, nr. 7, lk. 684.

et minu looming kultuurkapitalile = E. Vabariigile, ükskõik kellele midagi võlgneks, nagu ta pole senini pennigi võlgnenud»¹⁰⁷

Nimetades toimunut «bürokraatlis ametlikuks kirjanduskultuuriliseks võllanaljaks», lükkas J. Barbarus oma auhinna tagasi. Sõltumatu ja kangekaelne Pärnu tohter ja kodanliku perioodi üks silmapaistvamaid demokraatlikke luuletajaid¹⁰⁸ jäi kuni kodanluse võimu lõpuni truuks oma nendele printsipiidele.

Kirjanduse sihtkapital oli kolm aastat hädas tema 150-kroonise (pärast 1927 a. rahareformi) «aurahaga», kuni lõpuks 1930. a., ilmselt meeldetuletustest tüdinud J. Barbarus vastas uue kirjaga, teatades veel kord, et tema on põhimõtteliselt ja maailmavaateliselt selliste auhindamiste vastu ega saa seetõttu nimetatud auhinda mingil tingimusel vastu võtta. Ühtlasi avaldas ta soovi, et sellest rahast määrataks osa ühe luuletaja raskesti haige abikaasa kliinikuliseks ravirahaks, ülejäänud aga töötatöölise perekondade ja nälgivate laste jõulutoetuseks,¹⁰⁹ sest parajasti lähenesid 1930. a. jõulupühad.

Sellega katkesid ka kultuurkapitali ja J. Barbaruse suhted pikemaks ajaks. Teda ei püütud enam auhinnata.¹¹⁰ Ainult siis, kui tal jõudis lõpule viiekümnes eluaasta ja kultuurkapital 1939/40. a. teda kingitusega meelde tuletas, võttis ta selle kingituse vastu.¹¹¹

A. Alle lahkus 1927 a. auhindamise järel 5. oktoobril kirjanduse sihtkapitali valitsuse koosseisust.¹¹²

1927 a. auhindamine on üheks, ent mitte ainsaks näiteks sellest, kuidas kodanlus kultuurkapitali kaudu püüdis diskrediteerida demokraatlike kirjanike kõige võitlevamat tiiba. «Rahva rahaga on rahvale kõige parem pähe sülitada. .»¹¹³ ütles J. Barbarus. Kodanlus leidis reaktiooniliste kultuuritegelaste seast selle poliitika elluviimiseks külluses abilisi.

Näiteks järgmise aasta eelarves jäeti A. Alle (kuigi mitte tema üksi) isegi toetusesaajate nimekirja võtmata ettekäändel, et ta pole avaldanud selleks soovi. «Rahva Sõnas» ilmus aga teade, et Allele on määratud pension.¹¹⁴ A. Alle oli tollal ainult 37-aastane, seega oli teatel ilmselt solvav tagamõte.

Mõni aasta hiljem, 1933. a., artiklis «Joosepi unenägu kultuurkapitalist ehk .» peatus A. Alle kultuurkapitali kirjanike ja kunstnike inimväarikust ja kunstnikuväarikust alandaval küljel, mistõttu polevat eesti keeles ühtegi teist nii «halvamaigulist» sõna kui kultuurkapital. «Juuksed on vahepeal halliks läinud ja

¹⁰⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 467, l: 79, J. Barbaruse «Avalik kiri. .»

¹⁰⁸ Just 1927. a. ilmus «Loomingus» tema poem «E. V-R».

¹⁰⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 402, l. 6.

¹¹⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 511, l. 99.

¹¹¹ 1938/39. a. määrati talle ühekordseks toetuseks 500 kr. (ORKA, f. 1108, nim. 9, sü. 37, l. 77), kuid ka seda raha pole ta vastu võtnud.

¹¹² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 397, l. 167.

¹¹³ «Rahva Sõna» nr. 54, 8. märts 1928.

¹¹⁴ Vt. «Postimees» nr. 105, 19. apr. 1928.

üpris hõredaks jäänud, kuid suure kultuurkapitali «saamamehe» nümb on ikka pea ümber jäänud.»¹¹⁵

Kodanlus ei valinud vahendeid, kui oli vaja kultuuritegelasi enesele allutada, ning selles seoses muutub veelgi arusaadavamaks, miks A. Alle 1930. a. kirjutas oma «Ummiklained».

1927 a. sügisest hakkas kirjastus «Loodus» korraldama romaanimivõistlusi. Ehkki see üritus taotles sensatsioonilisust, mis oleks teeninud kirjastuse businessi, tuli just selle kaudu eesti kirjandusse rida noori jõude, kellest silmapaistvaim oli A. Jakobson. Ta tuli «Looduse» laureaadiks oma «Vaeste patuste aleviga» ja varjutas sellega algul raamatukogudes isegi A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse». M. Metsanurga väite kohaselt olevat algul isegi arvatud, «et see teos on eesti kommunistide juhi Eessaare Aadu kirjutatud»¹¹⁶.

Nagu näitavad avalike raamatukogude aruanded, oli viie aasta kestel (1928—1932) kõige loetavamateks raamatuteks A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» I osa ja A. Jakobsoni «Vaeste patuste alev», nende kõrval püsis pidevalt kõige nõutavama raamatuna ka M. Metsanurga «Punane tuul».¹¹⁷

Nende aruannete põhjal koostas H. Mugasto (praeg. Johani) väärtusliku statistika, millest selgub, et A. H. Tammsaare lugejate hulgas olid esikohal õpilased, A. Jakobsonil ja M. Metsanurgal töölised, kes peale nende eelistasid veel E. Vildet ja J. Kärnerit, kuna aga näiteks A. Gailiti teoste lugejate hulgas oli vaid 9% töölisi. A. Gailit, A. Mälk, M. Mõtslane ja R. Roht olid nn. kutseta inimeste autoreiks.¹¹⁸

Seega tuli A. Jakobsoniga 1927 a. eesti demokraatlikku kirjandusse tõhus täiendus.

Me pidasime seda vajalikuks ära märkida, juhtinud eespool tähelepanu asjaolule, et demokraatlikest kirjanikest J. Barbarus asus kultuurkapitali senise tegevuse suhtes teravalt eitavale seisukohale ja hõivas üksikvõitleja positsiooni, A. Alle aga taandus ajutiseks ja tema meeleoludes süvenes resignatsioon.

Selge on, et kirjanduses ei saanud valitseda rahu ega üksmeelt.

Edasi näeme, et seda ei olnud ka helikunstis. Helikunsti sihtkapital oli oma tegevuse rajanud mõnevõrra teistsugustele printsiipidele kui teised sihtkapitalid. Tema ei andnud nimelt üldse laene ega toetusi¹¹⁹ vaid ostis valmis helitöid ja kirjastas neid¹²⁰. Üha sagedamini hakkas kostma hääli, et sel moel lähevad summad enamikus Tallinna Konservatooriumile ja selle õppejõudu-

¹¹⁵ «Kirjandus ja Kunst» nr. 16, 19. apr. 1933, lk. 61.

¹¹⁶ «Looming», 1927, nr. 10, lk. 954.

¹¹⁷ «Looming», 1934, nr. 2, lk. 182.

¹¹⁸ Sealsamas, lk. 185.

¹¹⁹ Nii näiteks keelduti 1927. a. E. Aavale laenu andmast, kes seda palus oma «Vikerlaste» lõpetamiseks. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 31, l. 19.

¹²⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 31, l. 19 ja 26.

dele, kel on isegi kõrged palgad, aga helitööd jäävad ka pärast kirjastamist orkestrite puudusel kappidesse seisma.¹²¹

Mis puutub kujutavasse kunsti, siis oli see ikka veel ilma ululusetä ning kunstnikud rändasid nende endi sõnade järgi ringi nagu igavesed ahasveerused, otsides näituste korraldamiseks ruume. Kord õnnestus neid leida Harjumäe vanas puubarakis, kord Pritsimajas, kord Börsisaalis jne.¹²²

Suhtumises kehtivasse kultuurkapitali seadusesse võib kunstnike seas tähele panna põhiliselt kolme rühma.

1. Äärmist pahempoolset esindas J. Koort. Tema astus ajakirjanduse veergudel kõige ägedamalt kehtiva seaduse vastu välja, leidis seaduse olevat vaid selleks, et anda toetust laiskadele, töövõimetutele ja andetutele. Raha raisati ära ja rahvuslikul kultuuril polnud sellest vähimatki kasu,¹²³ väitis J. Koort.

2. Mõõdukate seisukohta esindas A. Jansen¹²⁴, kes leidis, et seadus vajab küll muutmist, kuid seda tuleks teha «delikaatselt ja ettevaatlikult kõigi meie teaduse ja kunsti ringkondade kokkuleppel ja osavõttel valitsuse ja riigikogu poolt»¹²⁵.

3. rühm kaitses olemasolevat seadust, väites, et kultuurkapitali asutamisest peale on kunst näidanud tõusutendentsi.¹²⁶

Umbes samasugused rühmitused (meeleoludelt, mitte organisatsiooniliselt) kujunesid välja ka teistes sihtkapitalides.

Näiteks kirjanikest võtsid kehtiva seaduse vastu ajakirjanduses sõna K. A. Hindrey, K. Rumor-Ast, M. Metsanurk-Hubel, A. H. Tammsaare.¹²⁷

Nendel rühmitustel puudus ühine ideeline platvorm ning enamiku opositsioon suundus seaduse ühe või teise sätte vastu.

Vastuoludele sihtkapitalide sees lisandusid vastuolud erinevate sihtkapitalide vahel. Sihtkapitalide lahinguplatsiks olid tavaliselt kultuurkapitali nõukogu koosolekud. 5. mail 1927 a. toimunud kultuurkapitali nõukogu koosolekul nõudsid kirjanikud kunstnikele ateljeede ehitamiseks ja heliloojate tööde ostuks määratud summade kärpimist. Kunstnikud omalt poolt nõudsid heliloojate agaral toetusel kirjastamiseks minevate summade kärpimist. Ajakirjanikud ründasid nn. «kirjanike palku», s. o. toetusi, ja nõudsid aupreemiade sisseseadmist, mille peale kirjanikud võtsid arvustuse alla ajakirjanike välismaareiside stipendiumid jne.^{127a}

Ja kui me eespool püstitasime küsimuse rahulolematuse põhjustest ja eesmärkidest kultuurkapitali tegevuse suhtes, siis

¹²¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 394, l. 96 ja nim. 9, sü. 31, l. 7; «Postimees» nr. 83, 25. märts 1927.

¹²² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 470, l. 149.

¹²³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 506, l. 6.

¹²⁴ A. Jansen oli kujutava kunsti sihtkapitali valitsuse esimeheks.

¹²⁵ «Postimees» nr. 34, 4. veebr. 1927.

¹²⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 506, l. 6.

¹²⁷ Sealsamas, l. 13.

^{127a} «Postimees» nr. 291, 25. okt. 1927.

võime nüüd konstateerida, et kultuuritegelaste rahulolematuse üldiseks põhjuseks olid majanduslikud raskused, millele lisandus demokraatlike kultuuritegelaste rahulolematuse kodanluse kultuuripoliitikaga (reaktsioonilise ideoloogia pealetung) või kehtiva korraga üldse.

Halb oli see, et EKP-l, kes oli liiga hõivatud töölisliikumise juhtimisega ja võitlusega oma ridade tugevdamise eest, ei olnud võimalik juhtiva jõuna sekkuda võitlusse kultuuririndel ja koondata oma loosungite ümber kodanluse kultuuripoliitika suhtes kõige opositsioonilisemalt meelesstatud elemente. Teist ühendavat jõudu aga polnud. Seetõttu jäid need üksikvõitlejateks (Koor, Barbarus), kellel pealegi puudus selge programm, ja nende võitlus oli viljatu. Klassiteadliku suunamise puudumise tõttu polnud nad võimelised eitamisest kaugemale minema.

Progressiivsete kultuuritegelaste opositsioon tervikuna oli killustatud, väikekodanlik, kõikuv ja lojaalne, see polnud võimeline välja astuma ega paljastama kodanluse kultuuripoliitikat tervikuna. Ta valis välja mõne selle konkreetsetest teostajatest (näit. Lattiku), kelle selja taga ei seisnud pealegi kõige tugevam kodanlik partei, ning paljastas selle tegevust ja sedagi piiratud ulatuses.

Et aga J. Lattik esindas valitseva kodanluse huve, siis kujunes see objektiivselt kogu kodanluse kultuuripoliitika paljastamiseks, kuigi vastuoluliseks ja piiratud paljastamiseks. Ühtlasi oli see võitlus demokraatliku rahvusliku kultuuri eluõiguste eest.

Valitseva kodanluse ja reaktsiooniliste kultuuritegelaste rahulolematuse põhjuseks oli asjaolu, et kehtestatud toetamissüsteem ei kindlustanud kodanluse ainuvalitsemist kultuurkapitali üle, jättes kodanluse arvates liiga suured võimalused kaasa rääkida ka demokraatlikel kultuuritegelastel. Need viimased võtsid toetuse vastu ega kiirustanud kodanluse sotsiaalse tellimise täitmiseega.

Selline olukord tuli likvideerida ja selleks tuli kõigepealt muuta kehtiv kultuurkapitali seadus.

Uue seaduse eelnõu tuligi 12. oktoobril 1927 a. Riigikogu hariduskomisjonis arutlusele. Põllumeestekogude esindajad blokeerusid viivitamatult kristlastega¹²⁸ senise seaduse muutmise toetamiseks. Tööerakonna esindaja avaldas vaid oma kahtlust¹²⁹ ning hariduskomisjon hääletas ülekaalukalt muutmise poolt.

Uus kultuurkapitali seadus võeti Riigikogus vastu 1. novembril 1927 a. Selle poolt hääletas 37, vastu 30. Vastu olid peamiselt väikekodanlike parteide esindajad.

Tähtsamad muudatused, mis uus kultuurkapitali seadus enesega kaasa tõi, olid: 1) muudeti kultuurkapitali nõukogu koos-

¹²⁸ Kui tarvitada nende parteide hüüdnimesid, liitus «maaliit», «taevaliiduga» (põllumeestekogud, kristlik rahvaerakond).

¹²⁹ Vt. «Päevaleht» nr. 280, 14. okt. 1927.

seisu, 2) senise 20% asemel läks siitpeale 50% kultuurkapitali summadest valitsuse käsutusse.¹³⁰

Uue seaduse põhjal moodustati kultuurkapitali nõukogu kahest ministrist, keda nimetas valitsus oma koosseisust, neli liiget valis enda seast Riigikogu, neli liiget nimetas valitsus tuntud kultuuritegelaste seast, kes ei võinud aga olla sihtkapitalide valitsuste liikmed.

Sellega eemaldati sihtkapitalide valitsuste esindajad kultuurkapitali nõukogu koosseisust. Seletuskirjas uue seaduse eelnõu kohta öeldi, et see (uus seadus) ei taha «kaotada üksikute erialade autonoomsust, paneb neid aga suurema reguleeriva kontrolli alla kultuurkapitali poolt, kui seda seni seadus tegi.

Selleks muudab ka kultuurkapitali nõukogu oma funktsioonide ja koosseisu poolest erapooletuks, kõrgemaks instantsiks, kes ühes Vabariigi Valitsusega juhib kultuurkapitali summade kasutamist täies ulatuses»¹³¹

Isegi J. Tõnisson märkis Riigikogus, et see oli paljas suitsukate, ning pidas liialduseks, et kultuuritegelased faktiliselt eemaldati kultuuriküsimuste otsustamisest,¹³² sest seaduse kohaselt jäi kultuurkapitali nõukogu ülesandeks kultuurkapitali valitsemine, kultuuripoliitiliste küsimuste selgitamine ja rahvuskultuuri suuna määramine.

Mis puutub valitsuse osa suurendamisse kultuurkapitali summas, siis öeldi seaduses, et see osa tarvitatakse «üldkultuuriliste ülesannete täitmiseks, eestkätt teaduslikkudeks uurimisteks kõigil Eesti vabariigi maal ja rahvast puutuvatel aladel»¹³³.

Uue seaduse autoreiks, nagu märgiti ajakirjanduses, olid pastoriid J. Lattik ja L. Raudkepp. Neist esimene ütles Riigikogus, et kultuurkapitali seadus saab oma uuel kujul «otse meie kunstipere kaitseseaduseks. »¹³⁴

Tõsi, kultuuritegelaste seas puudusid vaimustuse sümptoomid.

Üks etapp võitlusest kultuurkapitali ümber oli seega läbi. See lõppes reaktsioonilise kodanluse võiduga — kultuurkapitali nõukogu läks täielikult valitseva kodanluse kätte ja kultuuri esindasid selles vaid 4 valitsuse poolt määratud kultuuritegelast, kes oma vähemuse tõttu olid nõukogule ainult sildiks. Pealegi määrati sinna puru-reaktsioonilisi kultuuritegelasi.

Uuteks kultuurkapitali nõukogu liikmeteks kuni 1929. aastani määrati valitsuse poolt K. Päts, A. Jürgenstein (kelle asemele tuli hiljem ülikooli rektor J. Kõpp), K. Konik ja M. Martna. Riigikogu poolt valiti: J. Hünerson, G. Schilling, A. Anderkopp ja E. Joonas.¹³⁵ Ülejäänud kaks liiget kultuurkapitali nõukogu koosseisus

¹³⁰ «Riigi Teataja» nr. 113, 1927, lk. 1231—1232.

¹³¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 463, l. 19.

¹³² «Postimees» nr. 306, 10. nov. 1927, lk. 2.

¹³³ «Riigi Teataja» nr. 113, 1927, lk. 1232.

¹³⁴ «Postimees» nr. 301, 5. nov. 1927.

¹³⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 392, l. 167

esindasid valitsust. Neist üks oli haridusminister (nõukogu esimehena) automaatselt ametikoha järgi (1927 a. oli haridusministriks A. Mõttus), kellele lisaks määrati keegi ministritest (1927 a. töö-hoolekandeminister M. Soonberg).

*
* *
*

Uus kultuurkapitali nõukogu asus agaralt tegutsema. Kõigepealt võttis ta vastu uue, 1928/29. a. eelarve ning seejärel nõukogu ajutise kodukorra. Kodukord nägi nõukogu kvoorumina ette viis liiget, kelledest üks pidi olema nõukogu juhataja, ülejäänud neljast vähemalt kaks Riigikogu esindajat ja kaks kultuuritegelast. § 11 määras ära sihtkapitalide esindajate osavõtu nõukogu tööst. Nad «võisid viibida nõukogu koosolekul seni, kuni nemad nõukogule seletusi annavad; küsimuste otsustamisel jäävad koosolekule ainult nõukogu liikmed. »¹³⁶

Oma 4., 5. ja 6. mail 1928. a. peetud koosolekul tunnistas kultuurkapitali nõukogu vajalikuks sihtkapitalide tegevuse sisulise kontrolli, mille teostamiseks otsustati välja töötada kindel kava.¹³⁷

Enne laialiminekut valis kultuurkapitali nõukogu kaks komisjoni:

1) kultuurpoliitilise komisjoni koosseisus haridusminister A. Mõttus, K. Päts, M. Martna ja J. Hünerson;

2) eelarve komisjoni koosseisus A. Anderkopp, A. Jürgenstein, E. Joonas, G. Schilling, töö-hoolekandeminister M. Soonberg ja Haridusministeeriumi¹³⁸ poolt G. Ney¹³⁹.

Kultuurpoliitiline komisjon oma koosolekul 21. mail 1928 võttis vastu otsuse nõuda maaomavalitsustelt maa rahvamajade võrgu kava väljatöötamist, mis oleks aluseks nii nende ehitamisele kui ka riikliku toetuse määramisele.¹⁴⁰

Kodanluse huvi rahvamajade ehitamise vastu selgitavad meile mõningad kirjad. 1928. a. augustist on säilinud Kunda Noorsoo Kasvatuse Seltsi esimehe kiri haridusministrile. Sellest loeme: «Et Kunda noorsugu väljaspool vabrikutööd, oma vabal ajal, ei leia endale mingisugust kasulikku ajaviidet ega kogumiskohta, kus ta võiks oma vaimlist tasapinda arendada, on võtnud maad, iseäranis alaealiste hulgas, laialdane ulakus, mis ka põhjust on annud ja pinda loonud äärmisele pahempoolsele poliitilisele kalduvusele, mille tagajärjed end lähemas minevikus mitmel korral on ilmutanud.»¹⁴¹

¹³⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 14 ja 15.

¹³⁷ Sealsamas, lk. 21.

¹³⁸ Muudetud seaduse põhjal koondus kogu kultuurkapitali asjaajamine Haridusministeeriumi, varem oli teostanud arvepidamist Riigikontroll. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 508, l. 2.

¹³⁹ «Vaba Maa» nr. 105, 8. mai 1928, lk. 2.

¹⁴⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 562, l. 4.

¹⁴¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 514, l. 421.

Samas küsimuses on säilinud ka Petseri Kaitseliidu maleva pealiku kiri 19. oktoobrist 1928, milles öeldakse, et «kindlama sideme loomiseks Kaitseliidu ja seltskonna vahel ning omakaitse mõtte viimiseks igasse rahvakihti vajab Petseri hädasti suuremat seltsimaja»¹⁴²

Teise tähtsama üritusena alustas kultuurkapitali nõukogu teatrite reorganiseerimist, sest kõik andmed viitavad sellele, et teatrid olid 1928. a. endiselt suurtes majanduslikes raskustes. Näiteks teatas 17. aprillil 1928. a. «Vanemuise» esindaja näitekunsti sihtkapitali valitsuse koosolekul, et «Vanemuine» lõpetab 1. juulist lepingu Leopold Hanseni ja Anna Markusega, kes on üle 50 a. vanad ning «vähete tarvitavad». Analoogilise teatega esines ka «Estonia» esindaja.¹⁴³

Kõnelemata sellest, et nendest avaldustest kajab vastu kogu kodanliku korra barbaarsus, räägib see fakt ka teatrite majanduslikest kitsikustest. Sellest räägib ka fakt, et paljud teatrid kasutasid ühiseid näitlejaid.

Teatrite reorganiseerimise kava väljatöötamine tehti ülesandeks K. Pätsile, kes pidi kasutama Haridusministeeriumi vastavate eriteadlaste ja teatrite kaasabi. Kava pidi valmima 1929. a. kevadeks. Eesmärgiks seati luua Saksamaa eeskujul ühisteatrid. Esialgsete plaanide kohaselt pidid iseseisvate teatritena jääma tegutsema vaid «Estonia» ja «Vanemuine», kuna aga «Draamastuudio» ja «Rändteater» tuli ühendada üheks rändteatriks. «Töölister» pidi jääma tegutsema «kuni võimaluste loomiseni töölistkonnale teatrietenduste korraldamiseks teisel teel.»¹⁴⁴

Seda kava asuti viivitamatult ellu viima. 1928. a. sügiseks olid «Draamastuudio» ja «Rändteater» ühendatud, «Estonia» ja «Vanemuine» kasutasid ühiseid lavajõude, kuna «Ugala», «Endla» ja Narva ühendatud teatrid teostasid edukalt oma elukutselise näitlejaskonna vähendamist kuni miinimumini.¹⁴⁵

Teatrite reorganiseerimist soodustas asjaolu, et eranditult kõik teatrid tegutsesid kas riigi või kultuurkapitali eelarve summadest saadud toetusrahadega¹⁴⁶, olles seega sõna otseses mõttes neist sõltuvad. Näiteks loetles Narva teater haridusministrile üksikasjaliselt oma nn. töölistendustel¹⁴⁷ esitatud repertuaari. Sellest selgub, et menukuselt oli esikohal operett «Meedi», mida oli ette kantud 12 korda, järgnesid draamad «Ordumeister»,

¹⁴² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 514.

¹⁴³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 512, l. 40a. Lugeja muidugi teab, et Leopold Hansen töötas 30 aastat hiljem nõukogude «Vanemuises» ning on neid rõõmustanud rea unustamatute lavakujudega.

¹⁴⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 562, l. 3.

¹⁴⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 563, l. 25.

¹⁴⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 508, l. 61.

¹⁴⁷ Neid korraldati tavaliselt 10-sendise maksu eest, nn. tähtsatel päevadel ja riiklikel pühadel aga täiesti maksuta. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 464, l. 55. On andmeid, et alates 1928. a. hakkas neid andma ka «Estonia». Vt. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 563, l. 25.

«Kloostri müüride taga», «Sinimandria», «Kuidas köidan oma meest», «Teine noorus» ja samas vaimus edasi.¹⁴⁸

Samasugust aruannet oli haridusministril õigus nõuda ka igalt teiselt teatrilt. Narva töölisetenduste repertuaarist selgub ka selliste töölisetenduste mõte: need taotlesid kõike muud peale tööliste kunstilise kasvatamise, ideeliselt nad aga peamiselt laostasid tööliklassi.

Kirjanduse sihtkapitalil soovitas kultuurkapitali nõukogu õpetistipendiumide, täiendusrahade ja ühekordsete toetuste asemel sisse seada auhinnad ja preemiad, jagades need kahte liiki: vanemaile ja nooremaile kirjanikele.¹⁴⁹

Tegelikult jagati toetusi ja stipendiume ka 1928. a. Auhindamiskomisjoni moodustas seekord kirjanduse sihtkapitali valitus. Komisjoni koosseisu läksid: A. Alle, J. Kärner, J. Roos, G. Suits, Joh. Veski (viimane ainukesena eelmise auhindamiskomisjoni koosseisust). Auhindamisele kuulusid 1927 a. ilmunud kirjandusteosed.¹⁵⁰

Komisjon teatas, et esimesse kategooriasse loetakse need teosed, «mis oma sisulise ulatuse kui ka ainekäsitelu ja vormi poolest vastavad ühtlase kunstiteose nõuetele»¹⁵¹

Sellisteks arvati A. Kivika novellikogu «Punane ja valge», H. Raudsepa draama «Kohtumõistja Simson», M. Underi luuletuskogu «Hää! varjust» ja F. Tuglase monograafia «Juhan Liiv».

Teine auhind määrati teostele, «mis sisuliselt on laia ulatusega, uudsed ja omapärased, millel aga on kompositsioonilisi ja stiililisi puudusi»¹⁵²

Sellisteks arvati A. Gailiti novellikogu «Ristisõitjad», A. Jakobsoni «Vaeste patuste alev», M. Metsanurga novellikogu «Viimne päev», H. Visnapuu luuletuskogu «Maarjamaa laulud», J. Semperi kriitiliste teoste kogu «Meie kirjanduse teed».

Kolmas auhind määrati O. Lutsule jutustuse «Õpilane Valter» eest.¹⁵³

Siit näeme, et niisama mitmepalgeline, kui oli komisjon, niisama mitmepalgeliseks kujunes ka auhindamine. Nii hinnati näiteks võrdselt M. Metsanurka, kelle 1920-ndate aastate teise poole loomingu kohta eesti nõukogude kirjandusajalugu märgib, et see andis «olemasoleva elukorraldusega rahulolematuse mõtte ning asetas tähtsale kohale sellest korrast väljapääsu otsimise probleemi»¹⁵⁴ ja H. Visnapuud, kelle kohta märgitakse, et tema luules «on näha üha hoogsamat lähenemist kodanliku natsionalismi ideoloogia teenimisele»¹⁵⁵. Viimane ei jäänud varjule ka kaasaeg-

¹⁴⁸ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 464, l. 55.

¹⁴⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 75.

¹⁵⁰ Ilukirjanduslikke teoseid ilmus 1927. a. eri raamatuina 56.

¹⁵¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 393, l. 132.

¹⁵² Sealsamas, l. 132.

¹⁵³ «Looming», 1928, nr. 2, lk. 132.

¹⁵⁴ Eesti kirjanduse ajalugu, II, lk. 223.

¹⁵⁵ Sealsamas, lk. 225.

laste pilgu eest, sest 1930. a. kirjutas I. Reiman, et Visnapuu värsid «Maarjamaa lauludes» tunduvad propagandana põlevkivitööstusele ning on täis paatose koorevahtu.

Tõenäoliselt polnud juhuslik, et H. Visnapuu valiti 1928. a. kirjanduse sihtkapitali valitsuse esimeheks.¹⁵⁶

Tähtsamatest muudatustest, mis teostati kirjanduse sihtkapitali 1928. a. eelarves, tuleb nimetada kirjastamiseks minevate summade kärpimist¹⁵⁷ ning stipendiumide määramist välismaa-reisideks. Esimesteks stipendiaatideks olid F Tuglas, M. Metsanurk ja O. Luts.¹⁵⁸ Stipendiumiga kaasnes 6-kuuline välismaal viibimise kohustus.

Nagu selgub F Tuglase aruandekirjast, viibis ta 1928. a. kevad-talvel 4 kuud Sitsiilias, Tuneesias, Alžeerias ja Marokkos, mille tulemusena valmis «Teekond Põhja Aafrika». Ülejäänud kaks kuud tutvus ta Pariisis prantsuse kunsti- ja kirjanduseluga.¹⁵⁹ Seega kultuurkapital oma välisstipendiumidega mõningal määral soodustas eesti reisikirjelduse arengut kodanliku diktatuuri perioodil. Mõnevõrra paranesid kirjastuolud. Kultuurkapitalist saadud 500 000 margaga alustas kirjastustegevust Eesti Kirjanike Liit.¹⁶⁰

Alates 1927 a. hakkas valitsus kultuurkapitali kaudu toetama ka sotside Töölise Kirjastusühisust. Kultuurkapitali toetuse abil kirjastati esiteks K. Dannebergi «Töölisliikumine ja sotsialism» ja K. Kautsky «Sotsialismi põhimõtteid»,¹⁶¹ hiljem ka K. Marxi ja F Engelsi teoseid. Esimesed kaks olid saksa sotsiaaldemokraatia teoreetikud; mis puutub K. Marxi ja F Engelsisse, siis nende seisukohti trakteerisid sotsid sotsiaaldemokraatlikus vaimus, kuid nende teoste tõlkimine ja väljaandmine eesti keeles oli siiski märkimisväärse tähtsusega. Et kodanlus sotse selles ürituses toetas, näitab veel kord, et kodanluse ja sotside vahel polnud mingit vaenu, kodanlus usaldas sotse.

Kultuurkapitali nõukogu võttis seisukoha ka kujutava kunsti küsimustes, juhtides vastava sihtkapitali tähelepanu sellele, et kunstiajakirjad ja -albumid peaksid olema kunstiliselt väärtuslikumad ning seadma oma eesmärgiks laiemate rahvakihtide kunstimaitse arendamise ja kunsti propageerimise. Neil tuleks ka kasutusele võtta normaalkirjakeel ja oma kirjutiste sisulist väärtust tõsta.¹⁶²

Nagu näeme, sekkus kultuurkapitali nõukogu väga mitmekül-

¹⁵⁶ «Postimees» nr. 105, 19. apr. 1928. Seni oli sellel kohal E. Hubel, kellele eelnes F Tuglas.

¹⁵⁷ 1929/30. a. otsis A. Haava peaaegu pisarsilmil kirjastajat oma luuletuskogule «Siiski on elu ilus».

¹⁵⁸ O. Lutsu reis ei toimunud raha vähesuse tõttu. Samuti pole andmeid M. Metsanurga välismaareisi kohta.

¹⁵⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 401, l. 82.

¹⁶⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 467, l. 65.

¹⁶¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 512, l. 231.

¹⁶² ORKA, f. 66, nim. 16, sü. 1589.

selt sihtkapitalide kompetentsi, asudes reorganiseerima, soovitava, suunama, kärpima summasid jne.

1928. a. sügisel hakkas Põllumajandusministeeriumi asemel kultuuriküsimuste vastu huvi tundma Sõjamineisterium¹⁶³ ja avaldas oma «autoriteetse arvamuse», nimelt et kui seni on lõbustusmaksu summad läinud peamiselt «vaimu ja tunnete kultuuri» teenistusse, siis «praegusel ajal peaks kehakultuuri ja rahva tervishoiu peale kulutatama lõbustumaksust mitte vähem, kui 50%, sest rahva arv kahaneb»¹⁶⁴

Seega kodanluse pealetung kultuuri enesele täieliku allutamise suunas kestis. Seda märkis 1928. a. oma artiklis «Minu väitekirj» ka Joh. Barbarus: «kõigi juubelduste ja vabadusreklaami pääle vaatamata, sammub meie võimu-, kui ka vaimuvabariik järjekindlalt reaktsiooni rabalist rada, — suure «survesoo» suunas.

Üks vabadus teise järele variseb hauda, — reaktsioon ja tagakiusamine ei ole väiksem kui pääle 1905. a. konstitutsiooni-manifesti.»¹⁶⁵

J. Barbarus märkis ka, et kultuurkapital hakkab kaudselt mõjuma, loomingu suunda määrama, millena arvustus surub peale külarealismis täis asunikuelu idüllis ja «rahvuslikku omapära».¹⁶⁶ Muuseas teeb J. Barbarus selles seoses huvitava tähelepaneku 20-ndate aastate teisel poolel Eesti ühiskondlik-poliitilises ja kultuurielus toimunud nihkumiste kohta, märkides: «Kes on aidanud viimaseil aastail meie poliitilist reaktsiooni süvendada? Asunikud! Kes katsub viimasel ajal kõige uue tagasitõrjumisega kirjandusliku loomingu reaktsiooni ehk paigalolu, süvendada? Kirjanduslik asunik, ehk asuniku kirjanik!»¹⁶⁷

Olgu märgitud, et kodanlik agraarreform viidi selleks ajaks põhiliselt lõpule. J. Barbaruse tähelepanek viitab selle tagajärgedele, mis ulatusid kaugele väljapoole majanduse ja poliitika sfääri, olles üheks reaktsioonilise ideoloogia pealetungi süvenemise teguriks.

1928. a. lõpul asendas J. Tõnissoni valitsuse parempoolse sotsi A. Rei valitsus,¹⁶⁸ milles haridusministriks sai teine sots L. Johanson, kes ühtlasi sai ka kultuurkapitali nõukogu esimeheks.

Tagajärjeks oli, et toetused sotside juhtimise all olevatele ettevõtetele ja organisatsioonidele mõnevõrra suurenesid. Näiteks said toetust ka väljaspool Tallinna asuvad töölisteatriid, suurenes toetus Tööliste Kirjastuse Ühisusele ja Tööliisspordi Liidule.

Juba 1927 a. hakkas tolleaegne «Estonia» dramaturg P. Olak

¹⁶³ Ministriks oli N. Reek.

¹⁶⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 568, l. 8.

¹⁶⁵ «Rahva Sõna» nr. 54, 8. märts 1928.

¹⁶⁶ Vt. «Rahva Sõna» nr. 55, 9. märts 1928 ja nr. 58, 13. märts 1928.

¹⁶⁷ «Rahva Sõna» nr. 58, 13. märts 1928.

¹⁶⁸ See oli esimene ja viimane sotside poolt juhitud valitsus kodanlikus Eestis.

kultuurkapitali nõukogu tähelepanu juhtima sellele, et Eesti oli peaaegu ainuke maa Euroopas, kellel puudus oma väliskorrespondentide võrk ning kes kasutas väljast saadetud kaastööd. P. Olaki järelendus, mis ta sellest faktist tegi, väärrib kõigiti tähelepanu. Ta ütles: «Niisugune välis-kaastöö ei ole enamal jaol juhustest muud, kui meie poolt kinnimaksetav teadlik või ebateadlik välispropaganda Saksamaale, Prantsusmaale, Inglismaale, teetasandamine nende välispoliitikale .»¹⁶⁹

Nii tema kui ka teiste kirjutistes kordusid kaebused eesti ajakirjanduse madala kultuurilise taseme üle.

10. juunil 1929. a. arutas kultuurkapitali nõukogu oma koosolekul ajakirjanike ettevalmistamise võimalusi, kuid mingi otsuseni ei jõutud.¹⁷⁰

Järgmisel päeval organiseeris kultuurkapitali nõukogu teatrite küsimuses nõupidamise, millest kutsuti osa võtma ka teatrite ja linnaomavalitsuste esindajad. Koosolek avaldas soovi, et 1) teatritele kindlustataks toetus ja 2) teostataks kontrolli teatrite majandusliku ning kunstilise tegevuse üle. Tööliseteatrite osas avaldati soovi, et need töötaksid vaid sellistes linnades, kus see on vajalik,¹⁷¹ üldse aga, et teatrid ei arvustaks oma etendustel teiste teatrite tegevust.¹⁷²

1929. a. sügisest otsustaski kultuurkapitali nõukogu töölisteatrite toetamise väljaspool Tallinna lõpetada.¹⁷³ Maanäitelavade tegevuse suunamiseks korraldas Eesti Haridusliit nende jaoks näidendite võistluse, kusjuures tingimuseks oli, et «võistlustele saadetavad näidendid arendaksid oma üldsihis meie maa- ja rahvaelu loomingu positiivset suunda»¹⁷⁴

Viimases punktis asus teatreid tõhusalt täiendama Eesti tarkav filmitööstus selliste filmidega nagu «Noored kotkad»¹⁷⁵, mida 1929. a. näidati Saksamaal, ja «Rootsi kuninga külaskäik»,¹⁷⁶ mida näidati Rootsis.¹⁷⁷ Ilmselt ei tundnud Eesti publik suuremat huvi nende vaimusünnituste vastu ja kodanlus kiirustas oma truulamlust demonstreerima nende ees, kellele see oli määratud.

Muusikaelus oli olukord kujunenud selliseks, et muusikateoste kirjastamine oli võimalik ainult kultuurkapitali abil. Nii läkski suurem osa helikunsti sihtkapitali summadest teoste ostmiseks ning kirjastamiseks, samuti kaeti suurem osa Tallinna Konservatooriumi eelarvest sellisel teel. Samal ajal Tartu Kõrgem Muusi-

¹⁶⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 470, l. 103.

¹⁷⁰ ORKA, f. 66, nim. 16, sü. 1870, l. 24.

¹⁷¹ Tallinna järel loodi töölisteatrid ka Narvas, Tartus ja Pärnus. Et viimases kahes oli tööliste arv võrdlemisi väike, ei tundnud kodanlus erilist vajadust nende jaoks spetsiaalseid teatreid ülal pidada.

¹⁷² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 124 ja 125.

¹⁷³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 178.

¹⁷⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 569, l. 74.

¹⁷⁵ Süžee oli võetud kodusõjast.

¹⁷⁶ 1927. a. sooritas Rootsi kuningas külaskäigu Eestisse ja Lätti.

¹⁷⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 570, l. 225.

kakool, kes esines pideva manguja osas, sai need palukesed, mis Tallinna Konservatooriumist üle jäid.

See ajendas Tartu muusikategelasi teravalt sõna võtma ja nii võime lugeda 1929. a. «Üliõpilaslehest», et kultuurkapitali ja riigi toetusel on operett Tartu muusikaelu lämmatanud ja et «laulu selts «Vanemuisest», kes kord kandis ette Haydni «Loomist» ja Mozarti «Requiem», on järele jäänud opereti ärikontor», sest seda nõuab tõusikluse maitse.¹⁷⁸

Kuid esines ka teistsuguse sisuga kirjutisi.

Juba 1927. a. algasid Eesti Kunstnikkude Liidust pöördumised kultuurkapitali nõukogu poole, kus juhiti tähelepanu sellele, et sihtkapitali valitsus ei tohiks koosneda kunstnikest, sest need on omavahel konkurendid, ning avaldati soovi, et kultuurkapitali valitseks täielikult Haridusministeerium.¹⁷⁹

1929. a. jätkusid Eesti Kunstnikkude Liidu läkitused samas vaimus. Erilist agarust selles osas ilmutas liidu abiesimees M. Maksolly¹⁸⁰, kes oma truualamlikes, hurraa-patriootlikes avaldustes märkis, et kunsti tootmiseks on raha üle 30 miljoni sendi ära tarvitatud, aga «Vabariigi 11 aasta kestusel kujutatud vabadussõda ja rahvusliku sisuga teosed on tekkinud kaugelt väljaspool kultuurkapitali toetuspiire»¹⁸¹ Eesti Kunstnikkude Liit hakkas Maksollyga eesotsas «rahva huvides» kunsti rahvuslikku ilmet taga nõudma ning jätkas kujutava kunsti sihtkapitali tegevuse revideerimise nõuet.¹⁸²

Tõde tunnistades peab siiski märkima, et seda laadi väljaastumised jäid haruldasteks.

Näiteks kirjanduse sihtkapitali valitsus ignoreeris kultuurkapitali nõukogu soovitud üle minna ainult auhindade süsteemile ja teatas 1929. a. elarve juurde lisatud seletuskirjas, et ta on otsustanud jääda senise korra juurde, sest enne, kui auhindama hakata, tuleb üldse võimaldada kirjanduslikku loomingut, pole «võimalik anda preemiaid ja auhindu, kui ei ole premeeritavaid töid»¹⁸³

Nii jäid püsima kõrvuti auhindadega ka toetused ja stipendiivid.

Zürii, koosseisus H. Visnapuu, J. Roos, J. Semper, F. Tuglas, G. Suits, määras 1929. a. kirjanduslikud auhinnad M. Underi luuletuskogule «Rõõm ühest ilusast päevast», A. Gailiti «Toomas Nipernaadile», M. Metsanurga «Punasele tuulele» ja K. Rumor-Asti novellikogule «Sammud kaduvikku».¹⁸⁴

1929. a. algav majanduskriis kajastus otsekohe sihtkapitali summade kärpimistes. Selle vastu astus välja Eesti kunstnike

¹⁷⁸ «Üliõpilasleht» nr. 5, 27. apr. 1929, lk. 83.

¹⁷⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 509, l. 158.

¹⁸⁰ Saksa päritoluga reaktsooniline kunstnik, hurraa-patriootiliste teoste autor.

¹⁸¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 509, l. 144.

¹⁸² Sealsamas.

¹⁸³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 566, l. 23 ja 24.

¹⁸⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 509, l. 7.

kongress, mis toimus 15. ja 16. juunil 1929. a.¹⁸⁵, ning esines protestikirjaga ka kirjanduse sihtkapitali valitsus, ilma et kumbki oleks midagi saavutanud.¹⁸⁶

Seetõttu jäid kuulmata J. Schützi (Sütiste) korduvad ja tungivad palved toetuse saamiseks arstimise ja õppimise tarvis¹⁸⁷ ning jäi välisstipendiumist ilma O. Luts. Tõsi küll, välisstipendiume said A. Adson, M. Under ja ka K. Rumor-Ast, kuigi viimase looming mingiks auks eesti kirjandusele ei olnud. O. Luts nimetas tema toodangut selliseks, mida võib «kass saba otsas ära viia»¹⁸⁸.

28. septembril korraldas kultuurkapitali nõukogu nõupidamise, et välja selgitada raamatute kirjastamise ja levitamise võimalusi. Sellel nõupidamisel märkisid mitmed sõnavõtjad, et raamatute levitamisel on peamiseks takistuseks rahva vaesus ja raamatute kõrge hind. Nõupidamisest osavõtjad soovitasid paberitolle enam mitte tõsta ning võtsid vastu otsuse Soome eeskujul moodustada Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi juurde komisjoni, kes igal aastal valiks välja 20—25 paremat raamatut ilmunute seast ning järgnevalt kohustaks avalikke raamatukogusid neid riigi toetussummade abil ostma.¹⁸⁹

See otsus mõnevõrra pidurdas alaväärtusliku kirjanduse takistamatut voolu avalikesse raamatukogudesse ja sealt lugejate laiaesse hulkadesse, kuid et väärtusmöödupuu ise kodanlikus ühiskonnas oli ülimal määral problemaatiline, sõltudes määrarate maailmavaatest, siis erilisi tagajärgi sel otsusel ei saanud olla.

Väärtuse mõiste problemaatilisust demonstreerib näiteks 1929. a. «Looduse» auhindamine, kus esimene auhind määrati A. Kirsimäe romaanile «Puhastustuli», mille kangeline oli läbinisti patoloogiline, teos ise aga, isegi kaasaegse arvustuse sõnade kohaselt, oli «ideeliselt rikkiläinud teos»¹⁹⁰

Üldiselt võib «Looduse» romaanivõistluste kohta märkida, et see üritus läks kiiresti vastu langusele, mida näitas ka järgmise aasta auhindamine.¹⁹¹ Kui 1929. a. auhinnatud romaanide seas esines veel ükski eesti kirjanduse arengu seisukohalt märkimisväärne teos, R. Sirge «Rahu! Leiba! Maad!», siis 1930. a. sellist enam ei esinenud.

Täielik fiasko saabus 1931. a., mil ei leidunud ühtegi teost, millele oleks võinud välja anda auhinna. E. Hubel žürii esimehena märkis, et kokkutulnud teoste suurimaks puuduseks oli nende ideeline vaesus. Osatakse kirjutada, aga pole, mida öelda.¹⁹² Selles kajastus eesti kodanliku, reaktsioonilise kirjanduse ummik.

¹⁸⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 509, l. 131.

¹⁸⁶ ORKA, sealsamas, l. 12.

¹⁸⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 400, l. 20.

¹⁸⁸ «Postimees» nr. 301, 5. nov. 1929.

¹⁸⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 136—137.

¹⁹⁰ «Looming», 1930, nr. 3, lk. 353.

¹⁹¹ Vt. «Looming», 1930, nr. 9, lk. 1034—1039.

¹⁹² «Looming», 1931, nr. 8, lk. 820.

1930. a. süvenev majanduskriis vähendas kultuurkapitali sissetulekuid¹⁹³ ning tõi kaasa võitluse elavnemise kultuuritegelaste seas kultuurkapitali ümber, mida küll tunduvalt pidurdas asjaolu, et kodanlus omalt poolt jätkas pealetungi kultuurkapitalile uue hooga, pärast seda kui A. Rei valitsuse 1929. a. juulis vahetas välja tööerakonna liidri O. Strandmanni valitsus. See oli koostisosa reaktisooni üldisest pealetungist.

4. juunil 1930. a. avaldas valitsus «Kultuurkapitali arvepidamise ja asjaajamise määruse», milles tuleb tähelepanu pöörata eriti kahele punktile: 1) on seal öeldud, et «kui Vabariigi Valitsus jätab sihtkapitali eelarve kava kinnitamata, siis antakse need kultuurkapitali nõukogule ümbertöötamiseks vastavalt Vabariigi Valitsuse seisukohtadele» ning rõhutati igati valitsuse domineerivat ja otsustavat osa selles küsimuses¹⁹⁴, 2) rõhutati, et Haridus- ja Sotsiaalministeeriumil on õigus korraldada nii sihtkapitalide valitsuste kui ka kõigi kultuurkapitalist toetust saavate ettevõtete revideerimist.

Üksikutest kultuuriharudest toimus olulisemaid muudatusi teaduse ja kirjanduse toetamise ja suunamise osas.

Nii oli kirjanduse sihtkapital sunnitud oma varasemaid seisukohti kirjanduse premeerimise osas siiski kultuurkapitali nõukogu soovil revideerimisele võtma, mille tulemuseks oli, et peatähelepanu pöörati toetuse andmise asemel premeerimisele. Kirjanduse sihtkapital sai omalt poolt küsimusest üle sellega, et määras arvukalt väikesesummalisi (200, 300, 500 ja 700 kr.) preemiaid ning premeerimisel arvestati lisaks loomingule ka kirjaniku majanduslikku seisukorda.¹⁹⁵

Premeeritud teoste seas olid H. Raudsepa «Mikumärdi» ja «Metsanurk ja tema aeg», H. Visnapuu «Puuslikud», O. Lutsu «Pankrott», P. Vallaku «Relvad vastamisi», J. Kärneri «Tormilüüra» jne.

Kirjanike omavaheline poleemika kultuurkapitali ümber kajastub tollal peamiselt «Olioni» ja «Kirjandusliku Orbiidi» veergudel, väiksemal määral ka «Üliõpilaslehes».¹⁹⁶ Selle avas 1930. a. Jaan Kärner oma artikliga «Lahti kirjanduspoliitikast!», kus ta kirjanike seas valitsevad vastuolud seostas peamiselt kultuurkapitali tegevusega.¹⁹⁷

Poleemika ei paku suuremat huvi oma tugevasti isikliku laadi tõttu, mille käigus eesti kirjanikkond andis külluses näiteid vastastikusest solvamisoskusest, objektiivselt kajastas see aga majanduslikke raskusi, killustatust ja ideelist segadust kirjanike hulgas.

¹⁹³ 1930/31. a. eelarve koostati 173 602,09 krooni suuruses. Eesti kultuurkapitali aruanded 1930/31, lk. 3.

¹⁹⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 617⁴, l. 10.

¹⁹⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 667, l. 70.

¹⁹⁶ Vt. «Olion», 1930, nr. 2, lk. 33; 1930, nr. 7, lk. 46; 1930, nr. 12, lk. 41. «Kirjanduslik Orbiit» nr. 6, 25. märts 1930, lk. 4 jne.

¹⁹⁷ «Olion», 1930, nr. 2, lk. 33.

Ja ka seekord kasutas kodanlus kirjanikevahelisi lahkkelisid osavasti ära oma huvides.

11. aprillil 1930. a. sai riigivanem Eesti Kirjanikkude Liidu juhatuselt kirja (Kirjanikkude Liidu juhatus koosnes tollal demokraatlikult meelestatud kirjanikest)¹⁹⁸, milles märgiti, et eraauhindamine on kujunenud peamiselt kirjastuse reklaamvõtteks, kultuurkapital aga oma piiratud ja kõikuvate summadega pole suutnud läbi viia korrapärast ja püsivat auhindamist. Kirjas paluti asutada iga-aastane suur riigivanema auhind kõige väärtuslikumaks arvatud ilukirjandusliku teose jaoks alates 1929. a. Samas küsimuses pöörduiti ka Haridusministeeriumi poole.¹⁹⁹

Kirjanikud lootsid sel teel oma majanduslikku olukorda kergendada, tõenäoline on aga, et initsiatiiv vastava auhinna asutamiseks tuli kodanluselt. Selle poolt räägib: 1) Kirjanikkude Liidu juhatuse koosseis, 2) valitsev kodanlus tuli liiga kiiresti ja liiga täielikult sellele soovile vastu ning 3) kodanlusele on iseloomulik sellistel juhtudel ikka tegutseda asjast huvitatute kaudu, et vajaduse korral oleks alati käepärast võimalus põhjendada oma samme demokraatlike motiividega.

Riigivanema kirjandusliku auhinna väljaandmise kord kinnitati 31. oktoobril 1932. a. Põhjenduses öeldi, et auhind asutatakse «sihiga, tuua ergutust Eesti elu ehitavale kirjanduslikule loomingle, aidates aineliselt kaasa parimaile kirjanikele nende võimsas rahvuslikus töös. »²⁰⁰ Auhindamine toimus kord aastas, igal kevadel, arvestamisele tulid kahe eelneva aasta tööd.

1929. a. kaalus kultuurkapitali nõukogu Eesti teaduste asutuse ellukutumise küsimust,²⁰¹ kes algataks, korraldaks, juhiks, koondaks, toimetaks ja toetaks uurimusi, eriti Eestisse puutuvatel aladel. Kavatsusest ei saanud asja ka seekord. Tõenäoliselt kardeti uusi väljaminekuid, kahtlemata mõjus aga kaasa ka Tartu ülikooli esindajate seisukoht — see oli teaduste asutuse suhtes kategooriliselt eitav²⁰² Alates 1930. a. kevadest lõpetas Haridus- ja Sotsiaalministeerium seoses sissetulekute kahanemisega teaduslike seltside rahalise toetamise oma eelarve kaudu ja see läks täiesti kultuurkapitali kompetentsi. Nagu võime lugeda Akadeemilise Emakeele Seltsi esimehe A. Saareste kirjast, oli selle vahetuks tulemuseks 1) toetuste vähenemine ja 2) seltside majandusliku seisundi ebastabiilsuse kasv²⁰³ See on täiesti mõistetav, sest kultuurkapitali võimalused sõltusid täiel määral maksude laekumisest ja 1930. a. näitas suurt tagasiminekut võrreldes 1929. aastaga.

¹⁹⁸ Sinna kuulusid E. Hubel, J. Semper, M. Jürna, P. Vallak, A. Alle.

¹⁹⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 624, l. 124.

²⁰⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 746, l. 25.

²⁰¹ Seaduse teaduste asutuse, nagu tollal nimetati teaduste akadeemiat, ellukutumisest võttis vastu juba Asutav Kogu 27. mail 1920. a.

²⁰² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 510, l. 112.

²⁰³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 668, l. 14.

1930. a. kevadel pöördus Rahvusvahelise Vaimlise Koostöö Instituut järelepärimisega Eesti Välisministeeriumi poole selle kohta, millised summad on Eesti 1930/31. a. eelarves määratud täppisteaduste uurimiseks. Välisministeerium pöördus andmete saamiseks Majandusministeeriumi poole ja pani viimase igati piinlikku seisundisse, sest see oli sunnitud konstateerima, et seal puudusid sellised summad üldse.²⁰⁴

Vastuses märgiti, et «eelarves on nähtud ette vaid väiksemad summad teadusliikudeks otstarveteks, mis on riigile tarvilikud rahvamajanduslikust seisukohast»²⁰⁵ Näiteks 1930/31. a. oli Majandusministeeriumi eelarves nähtud ette 1000 kr. ehituskivide uurimiseks, Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi eelarves 5500 kr. veeolude uurimiseks.²⁰⁶

Et nende küsimustega tegelesid ka Tartu ülikool ja kultuurkapital, siis soovitas Majandusministeerium Välisministeeriumi pöörduda nende poole.

Vastavale järelepärimisele vastas Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunsti osakond, et kultuurkapitalist on 1930/31. a. esimesel poolel määratud Loodusuurijate Seltsile 500 kr. ja Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonnale 4000 kr. aastas.²⁰⁷ Kuigi meil ülikoolist vastavad andmed puuduvad, demonstreerivad eeltoodud ilmekalt, millisesse vaeslapse ossa olid jäetud kodanluse poolt täppisteadused. Aga ülikooli usu-teaduskond sai regulaarselt toetust kultuurkapitali kaudu (ülikooli ainukese teaduskonnana)²⁰⁸ Alates 1929/30. a. hakkas suuri summasid neelama kultuurpropaganda fond, mis asutati Eesti kultuurisaavutuste tutvustamiseks ja propageerimiseks välismaal.²⁰⁹

Järgmine, 1931. a. möödus kultuurkapitali tegevuses samuti süveneva majandus- ja kodanluse poliitilise kriisi tähe all.

Väljaminekute vähendamiseks vähendati 20% võrra kultuurkapitalist makstavaid pensione, välja arvatud need, mille suurus oli 60 krooni kuus või alla selle²¹⁰ Nii näiteks vähendati pensione A. Haaval, E. Vildel, M. Hermanil (Härma), A. Lätel jt.

Sellel aastal kirjanduse sihtkapital auhindu enam välja ei andnud, nähtavasti riigivanema auhinna cotuses, ja pöördus tagasi endise süsteemi, s. o. toetuste, pensionide ja stipendiumide juurde. Toetused jagunesid perioodilisteks ja ühekordseteks ning nende jagamisel arvestati: 1) teoste kirjanduslikku väärtust, 2) kirjaniku senist toodangut ja 3) majanduslikku olukorda.

²⁰⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 667 (4), l. 350.

²⁰⁵ Sealsamas.

²⁰⁶ Sealsamas.

²⁰⁷ Sealsamas, l. 348.

²⁰⁸ Näiteks 1926/27. a. 120 000 marka, 1928/29 — 1000 krooni, 1929/30 — 800 krooni, 1930/31 — 300 krooni. Vt. Kultuurkapitali aruanded 1926/27—1930/31.

²⁰⁹ Ametlik asutamine ise toimus küll mõnevõrra hiljem, nimelt 1932. a. Vt. Eesti kultuurkapitali aruanded 1932/33.

²¹⁰ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 716, l. 3.

Perioodiliste toetuste saajateks määrati A. H. Tammsaare, H. Raudsepp, F. Tuglas, M. Under ja H. Visnapuu, ühekordsed toetused seostati nüüd konkreetsete teostega, näiteks anti ühekordne toetus J. Kärnerile «Unustatud Emajõe» eest, A. Allele «Ummiklainete» eest, A. Antsonile «Epigrammide» II osa eest jne.²¹¹ Et ühekordse toetuse saajate hulgas figureerisid säärased nimed, nagu J. Kärner, A. Jakobson, A. Alle, P. Vallak, A. Antson, E. Hiir, ja kuna J. Schütz sai sellel aastal kodumaise õppestipendiumi, siis tekib mulje, nagu oleks kultuurkapital hakanud erilist huvi tundma just demokraatlikult meelestatud kirjanike loomingu ja majandusliku seisundi vastu.

Seda muljet aitab süvendada kultuurkapitali valitsuse osa jaotamise jälgimine.

Nimelt selgub sealt, et toetused sotslikele töölisorganisatsioonidele tõusid järsult. Olid ehk sotsid taas pääsenud valitsuses mõjurikastele kohtadele? Mitte midagi taolist. Valitsuse eesotsas olid 1931. a. hoopis kaks vana kogenud demagoogi — K. Päts riigivanemana ja J. Tõnisson välisministrina, kultuurkapitali nõukogus asendas K. Pätsi J. Uluots. Kahtlemata avaldas nende tegevusele otsustavat mõju töölisliikumise tõus. 1931/32. a. määrati kultuurkapitali valitsuse osast 1100 krooni Tööliste Kirjastuse Ühisusele, 2500 kr Töölismuusika Ühingule, 5000 kr. «Töölis-teatrile» ja 500 kr. Töölisspordi Liidule.²¹² Lisaks tulid veel toetused Pärnu ja Tartu töölis teatrile. 10. aprillil 1931 korraldas Eesti Töölisühingute Keskliit Tallinnas Uleriikliku Maatööraha Ühisuse²¹³ kongressi. Ja et maakehvistu esindajail oli raskusi Tallinna sõiduga, siis paluti riigivanemalt nende sõidukulude katteks toetust ja ka saadi seda²¹⁴

Töölise Kirjastuse Ühisus kirjastas kultuurkapitalist saadud toetusega H. Reimani raamatu «Eestlaste rassiline koostis»²¹⁵, mille järel Reiman palus uut toetust eestlaste rahvuspsühholoogia väljaselgitamiseks.²¹⁹

Näib, et süveneva majanduskriisi ja töölisliikumise tõusu tingimustes lootis kodanlus kõige enam äraostmise meetodilt ning võttis selle kasutamisele just sellistes kultuurilõikudes, mis seisid rahulolematutele rahvahulkadele lähemal.

Ent kõik ei läinud kaugeltki ettenähtud kavatsuste kohaselt. Nagu eelnevalt nägime, püüdis kodanlus kultuurkapitali nõukogu kaudu avaldada pidevat survet teatritele nii nende repertuaari valikul kui ka muis küsimustes.

2. ja 3. aprillil 1931. a. tuli Tallinnas kokku I Eesti teatritege-

²¹¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 718, l. 4.

²¹² Eesti kultuurkapitali aruanded 1931/32, lk. 27.

²¹³ Kapitalismi ajutise stabilisatsiooni ajal lubas kodanlus ametiühinguid asutada ainult sotsidel, seetõttu olid ka Uleriikliku Maatööraha Ühisuse eesotsas sotsid, ühing ise kuulus aga Eesti Töölisühingute Keskliitu.

²¹⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 624, l. 10.

²¹⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 669, l. 50.

²¹⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 669, l. 50 ja sü. 671, l. 3.

laste kongress. See otsustas, et teater on eeskätt kunstiasutus ja tema juhtimisel peab olema määrav kunstiline külg. Rõhutati, et teatrikunsti aluseks on ansamblikunst.²²⁰

Et senine tõlkerepertuaar jälgis ühekülgselt peamiselt Saksa teatrite repertuaari, siis peeti vajalikuks edaspidi suuremat tähelepanu pöörata teiste maade draamakirjandusele, eeskätt aga tõsta algupärandite osatähtsust repertuaaris. Kongress arutas rea muude küsimuste kõrval ka suuremate teatrite riigistamise või omavalitsuste valdusse võtmise küsimust.²²¹

Seega andis I Eesti teatritegelaste kongress kaudse vastulöögi kodanluse pretensioonidele teatrite osas.

1932. a. oli majanduskriisi sügavseisu aastaks, ühtlasi saavutas siin oma haripunkti kodanluse poliitiline kriis. Arvatavasti tuleb nende nähtustega seletada kultuuriprobleemide mõningat tagaplaanile nihkumist.

Üldjoontes aga jätkus valitsuse kultuuripoliitikas sama tendents, mis eelneval aastal.

1933. a. algul korraldas ajakiri «Nool» kultuuritegelaste hulgas ankeedi kultuurkapitali kohta. Ankeedi vastuste seas domineeris kritiseeriv toon. Nii kirjutas R. Kangro-Pool, et kultuurkapital asutati hoopis ideelisemate kavatsustega, nüüd on aga tema tarvitamine muutunud sageli kultuurist üpris kaugel seisvate inimeste äriliseks kombinatsiooniks. Kildkondlikku talitusviisi märkisid ka mitmed teised kultuuritegelased. E. Hubel oma vastuses tähendas, et «kultuurkapitali summad on mikroskoobilised selle kahju kõrval, mis jagati omal ajal kahtlastele ettevõtetele pankadest; on ka mikroskoobilised selle kõrval, mis on toonud rukkimonopoli eksperiment»²²²

Enamik nõudis jagamise süsteemi muutmist printsiibil, et andjad poleks saajad, preemiate süsteemi kehtestamist, loova kultuuri tõhusamat toetamist.²²³

Süüdistused, nagu näeme, olid samad, mis kultuurkapitali algupäevadel, rahulolematuus kestis, sest püüsid selle allikad.

1933. a. tulid kodanluse kultuuripoliitikas ilmsiks uued nähtused. Töölise Kirjastuse Ühisus, kes seoses K. Marxi 50-nda surmaaastapäevaga kavatses välja anda põhjalikumad teost Marxi eluloo ja tema teaduslike tööde kohta ning palus selleks 1000 krooni toetust, jäi krediitide vähesuse ettekäändel sellest ilma.²²⁴

Töölisspordi Liidule ettenähtud 1300-kroonise toetussumma jättis valitsus 31. mail 1933. a. kinnitamata ja andis selle oma otsusega s. a. 15. juunist kehakultuuri sihtkapitali käsutusse spordi arendamiseks eeskätt tööliste hulgas.²²⁵ Ilmselt ei täit-

²²⁰ Teatavasti rõhutas seda ka K. Stanislavski.

²²¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 719, l. 63.

²²² «Nool» nr. 2, 24. veebr. 1933, lk. 7

²²³ Sealsamas.

²²⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 721, l. 142 ja 143.

²²⁵ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 747, l. 499.

nud sotsid nendele pandud lootusi, nende eneste seas oli käimas kiire diferentseerumine, mis viis vastu pahempoolsete sotside lahkulöömisele parempoolsetest 1934. a. Selle asemel suurendas valitsus toetust ÜENÜ-le, tõstes selle varasemalt 1000 kroonilt 1400 kroonile, millele lisandus 200-kroonine toetus ÜENÜ võimlemisinstituudile,²²⁶ ja määras järjekordse toetuse ka Skautide Malevale²²⁷

Samal ajal sagesid just reaktsiooniliste kultuuritegelaste hulgas kaebed, et «rahvuslik kultuur lendab allamäge»²²⁸, ning selle kohta esitati rohkesti näiteid. P. Hamburg heitis «Päevalehes» kultuurkapitali nõukogule ette asjatundmatust ning ükskõiksust kultuuriküsimuste suhtes, pani kirjanduse sihtkapitalile süüks riikliku logelemise viljelemist kultuuri asemel.²²⁹ Ta pidas vajalikuks tungida samas kallale ka «Loomingule». Kunstielu küsimustel peatus kodanlik teatritegelane ja kunsti teadlane Hanno Kompus. 1929. a. oktoobrist kuni 1933. a. märtsini oli kujutava kunsti sihtkapital korraldanud 35 kunstinäitust. Neid külastas 22 145 inimest, kellest aga ainult pisut üle ühe kolmandiku oli täisealisi, kuna põhilise külastajate hulga moodustasid koolilaste ekskursioonid. H. Kompuse kirjutisest selgub, et rekordilise külastajate arvu saavutas Bogdanov-Belski külalishääl 5929 külastajaga, mis ületas isegi aasta ülevaatenäituste külastajate arvu,²³⁰ ja seda hoolimata «peredvižnikute vaimust», «realistliku argielu vaimust», mis H. Kompuse sõnade järgi oli vana juba 60 aastat (alates 1870. a.)²³¹

Nagu tema kirjutisest selgub, ilmneb sama «kuri nähe» ka teatripubliku juures, kes eelkõige vaatab repertuaari ja nõuab, et «teatrimäng olgu algupäraselt «elulähedane»»²³² Ilma et H. Kompus seda nii oleks mõelnud, andis ta sellega tegelikult kõrge tunnustuse rahva kunstimaitsele. H. Kompus tegi eeltoodud nähtustest järelduse, et kontakt kunsti ja publiku vahel on katastrofaalselt vähene ning seetõttu on kõige tähtsamaks ülesandeks seda kontakti tugevdada, rakendada kunst ühiskonna tegelikku ellu.²³³

1933. a. lõpul ja 1934. a. algul, mil erineva välispoliitilise orientatsiooniga kodanluse grupeeringute vahel võitlus võimu pärast jõudis haripunkti, kajastus see viivitamatult ka kultuurielus.

1934. a. algul korraldas «Looming» ankeedi kultuuripoliitilise välisorientatsiooni kohta. Tulemused kujunesid küllaltki huvitavateks ja tähendusrikkasteks, sest nendest ei ilmnenu eristatavaid vaimus-

²²⁶ Eesti kultuurkapitali aruanded 1933/34, lk. 14 ja 20.

²²⁷ Sealsamas, lk. 13.

²²⁸ «Päevaleht» nr. 94, 5. apr. 1933.

²²⁹ «Päevaleht» nr. 77, 19. märts 1933.

²³⁰ Kujutava kunsti sihtkapital korraldas iga aasta lõpul aasta ülevaatenäituse.

²³¹ «Kirjandus ja Kunst» nr. 18, 1. mai 1933, lk. 70.

²³² Sealsamas, lk. 71.

²³³ Sealsamas.

tust saksa orientatsiooni suhtes. Ühtlasi nähtub ankeedi vastustest, kuivõrd tugevad olid tegelikult välismõjud eesti kultuuris. Vaevalt see saigi teisiti olla majanduslikult ja poliitiliselt sõltuval maal, kus kodanlus pealegi omalt poolt igati kaasa aitas nende välismõjude tugevnemisele. Selles aspektist pakub meile kõige enam huvi G. Suitsu vastus «Loomingu» ankeedile. G. Suits, kes tähendas, et «ühemiljonilise šovinistliku eneseküllasusega ei saaks kaugele», astus ühtlasi teravalt välja saksiku ja baltisaksiku snobismi vastu, mis avaldus tema sõnade järgi näiteks selleski, et just «juhtivate isamaalaste ja vabadussõjalaste» lapsi oli saadetud õppima saksa kooli. Ja et 1922. a. väljaantud «Eesti avalikkude keskkoolide seadus» muutis saksa keele sunduslikuks võõrkeeleks, siis oli tulemuseks, et noorsoo hulgas domineeris teiste võõrkeelte seas saksa keel. Rahvusliku ülikooli rajamisel kutsuti sinna tööle saksa eriteadlasi, ja nii kaasus saksa keele domineerimine saksa teadusega ning prevaleeris üle muude välismõjude. Ja kui «keegi oma kutselise ettevalmistamise täiendamiseks Eestist matkab välismaile, siis suundub ta Saksamaale Nad tulevad tagasi, suu, silmad, kõrvad ja ajud täis saksa vaimu. »²³⁴

«Kirjutatud ja kirjutamata balti eriseadus kehtib edasi», ainult selle vahega, et kui varem oli tema kantsiks kirik, siis nüüd aitavad kino ja kirjandus levitada sellist vaimu,²³⁵ ütles G. Suits. Ühtlasi soovitas ta saksa keele õpetamist parajal määral ja vabatahtlikult, saksa ekspansiooni ettevaatamatu toetamise asemel aga teostada «teadlikumat läänelahtisust».²³⁶ Väärrib tähelepanu, et G. Suits, kuigi mitte ainukesena, astus välja ka selle vastu, et «ühes leninismi levitava keelega on eesti koolidest kadunud ka Puškini ja Tolstoi keel», ning soovitas vene keele sisseviimist vabatahtliku õppeainena keskkoolidesse.²³⁷ «Otse valjut protesti tuleb aga avaldada, kui meil tahetakse vene keel täiesti välja tõrjuda koolidest ja kogu elust»,²³⁸ tähendas ka teine ankeedile vastaja B. Linde.

Vene keele tähtsust rõhutasid peamiselt progressiivsed kultuuritegelased ja need vanema põlve kultuuritegelased, kes oskasid ise vene keelt (Suits) ning tundsid vene klassikalise kultuuripärandi rikkusi. Kultuuritegelaste noorema põlvkonna reaktsiooniline osa, kes oma hariduse oli saanud kodanliku võimu päevil ning oli läbi immutatud lääne kultuuri mõjudest, et tundnud vene klassikalist kultuuri ja suhtus sellesse sageli üleoleva põlgusega nagu kõigesse, mis oli venepärane. Kodanlus kultiveeris natsionalistliku kasvatuse kaudu seda põlgust ja üleolekut, pidades sealjuures silmas oma klassihuve. Vanemad kultuuritegelased, kes astusid sellistes tingimustes välja vene keele kaitseks, ei

²³⁴ «Loomingu», 1934, nr. 1, lk. 112.

²³⁵ Sealsamas.

²³⁶ Sealsamas, lk. 113 ja 114.

²³⁷ Sealsamas, lk. 110.

²³⁸ Sealsamas, lk. 106 ja 107

tarvitsenud olla ega olnudki sageli (Suits, Linde) nõukogude kultuuri pooldajad, kuid nende eeliseks oli avaram silmaring võrreldes noorte, natsionalistlikust koolist tulnud reaktiooniliste kultuuritegelastega. Näiteks tähendas G. Suits 1939. a., pärast seda kui VOKS-i kutsel oli külastanud Nõukogude Liitu, et on paljas eelarvamus oletada, «nagu poleks oktoobripööre enesega kaasa toonud muud kui kultuuriväärtuste purustamist ja teadusliku töö langust»²³⁹

Muudes vastustes domineeris toon, mis nõudis suuremat valikuvabadust ja mitmekesisust kultuuris ning poliitilises välisorientatsioonis, milles faktiliselt kajastus kodanluse kõikumine.

1934. a. tehti kokkuvõtteid ka kultuurkapitali senisest tegevusest. Ajavahemikus 1921—1934 oli kultuurkapitali seaduse põhjal võetavatest maksudest üldse laekunud 3 980 000 krooni, millele lisandusid tulud protsentide näol. Kulutatud oli sama aja kestel 3 770 000 krooni, sellest kirjandusele 430 000 krooni. Kultuurkapitali osa kohta kirjanduse arengus oli kaks diametraalselt erinevat seisukohta. Ametliku seisukoha järgi «perioodilised toetused kirjanikele on suuresti kaasa aidanud meie kirjanduse tõusule»²⁴⁰. Osa progressiivseid kultuuritegelasi oli aga tollal erineval arvamusel. Nii märkis näiteks A. Alle: «Võib-olla oleks ilma selle toetuseeta meie vaimse kultuuri alal palju tegemata jäänud ja praegune tasapind saavutamata, kuid ühtlasi on ka selge, et see kallimeelne asutus on tublisti tagant järele aidanud meie kirjanik- ja kunstnikkonna vaimse nivoo allamäge minekul», sest tema tõttu on «ideeliste otsingute, kokkupõrgete ja võitluse asemel ainult alatine sagimine ja tuuseldamine kultuurkapitali kesise molli ümber.»²⁴¹ J. Kärner nägi kultuurkapitali viljakat mõju eelkõige selles, et kirjanduslik looming liikus elule lähemale ning saadi rohkem mahti ümber vaadata, mistõttu aegamööda taltus ka opositsiooniline vahekord kaasajaga.²⁴² See väide on aga vaevalt õige, sest just võimalus «ümberr vaadata» andis kõige vähem materjali opositsioonilisuse taltumiseks. Ja sellest ei räägi ei A. H. Tammsaare, M. Metsanurga, A. Jakobsoni, J. Sütiste, A. Antsoni, J. Barbaruse ega teiste demokraatlike kirjanike teosed. Vastupidi, nagu õigesti märgib eesti nõukogude kirjandusajalugu, «progressiivse kirjanduse arenemises võis märgata aastail 1930—33 silmapaistvat ideelist ja kunstilist tõusu, ja seda eeskätt luules»²⁴³, sest luule kui oma olemuselt kõige operatiivsem kirjandusvorm on alati rahutute ja pingeliste aegade kroonikaks. Kirjanduse progressiivse osa ideelist tõusu

²³⁹ «Looming», 1939, nr. 9, lk. 996.

²⁴⁰ Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn 1934, lk. 19.

²⁴¹ «Kirjandus ja Kunst» nr. 16, 19. apr. 1933, lk. 61.

²⁴² J. Kärner, Lehed tuulde II. Esseid ja artikleid 1925—1937, Tartu 1937, lk. 70 ja 71.

²⁴³ Eesti kirjanduse ajalugu II, lk. 239.

neil aastatel ei saa pidada juhuslikuks nähtuseks. Just samal ajal toimus Eesti töölisliikumises uus elavnemine, mis kahtlemata mõjutas kirjandust.

J. Kärner juhtis tähelepanu aga ka kultuurkapitali tegevuse teisele küljele, nimelt, et ta «ühes reaktsioonilise aja mõjudega üksikute juures etendas kui mitte otse «kroonulist» mõtteviisi, siis vähemalt järeleandmist ülevõimu taotlevale «tervele ning positiivsele maaorientatsioonile»»²⁴⁴ Ning selles oli tal kahtlemata õigus. Seega nii A. Alle kui J. Kärner nägid juba tollal kultuurkapitali tegevuse kahesugust toimet. Ja üks räägi sellest A. H. Tammsaaregi oma «Elus ja armastuses» Majanduslikult ta kergendas mõningal määral kirjanike ja kunstnike olukorda, ideeliselt oli tal aga pigem laostav mõju ning oma ideelised võidud saavutas eesti kirjandus majanduskriisi perioodil mitte tänu kultuurkapitalile, vaid hoolimata kultuurkapitalist.

Muusikakultuuri arendamiseks oli kulutatud 391 000 krooni, sellest suur osa oli läinud helitööde ostmiseks. 1934. a-ni oli ostetud 159 suuremat helitööd 45 000 krooni väärtuses. Nende kirjas- tamiseks loodi helitööde kirjastamise fond, mille abil oli selleks ajaks kirjastatud 24 tööd. Neid kanti peamiselt ette raadios ja sümfooniakontsertidel. Ka ehitati kultuurkapitali abil Tallinna Konservatooriumi hoone.²⁴⁵

Kujutavale kunstile oli samas ajavahemikus läinud 437 500 kr. Selle eest oli ostetud 501 maali, skulptuuri ja graafilist tööd 86 000 kr. väärtuses, üheksa kunstnikku said laene ateljeede ehitamiseks, osteti maja «Pallasele» ja 1934. a. lõpetati ka Tallinna Kunstihoone ehitustööd; alates 1934. a. sügisest hakati seal korraldama pidevalt kunstinäitusi.²⁴⁶ Nendele lisandusid kultuur- kapitali toetusel eesti kunsti välisnäitused, näiteks 1929. a. Parii- sis, Lüübekis, Kielis, Königsbergis, 1930. a. Berliinis, Kopenhaa- genis jne.²⁴⁷

Näitekunsti arendamiseks oli läinud 558 000 kr., millest 413 000 kr läks teatrite toetuseks peamiselt väikelinnades — Pärnus, Narvas, Viljandis, Võrus, Kuressaares.²⁴⁸ Suuremaid teatreid toetati riigieelarve kaudu. Kultuurkapitali toetus võimal- das ka reale lavajõududele süstemaatilise õppimise, mille tulemu- sena just ooper sai endale kindla aluspõhja.²⁴⁹

Kehakultuuri arendamiseks kulutati 350 000 kr. Selle eest ehitati staadione, näiteks Tartusse, Rakverre, Viljandisse, Paidesse, Võrru, Elvasse, Tallinna jm. Propageeriti ja organiseeriti spordi- liikumist.²⁵⁰

²⁴⁴ J. Kärner, Lehed tuulde II, lk. 72 ja 73.

²⁴⁵ Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn 1934, lk. 20.

²⁴⁶ Sealsamas.

²⁴⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 664.

²⁴⁸ Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn 1934, lk. 20.

²⁴⁹ «Teater» nr. 3(5), märts 1935, lk. 99.

²⁵⁰ Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn 1934, lk. 20.

Valitsuse käsutusse oli läinud 1 500 000 kr. Sellest oli ta ametlikel andmetel 1 230 000 kr kulutanud teaduslike uurimuste korraldamiseks ja nende trükis avaldamiseks, kusjuures peaarõhk asetati Eesti maad ja rahvast käsitleva teaduse arendamisele.

Eespool oli juba juttu toetusest Eesti Neuropatoloogilisele Sellile. 1927. a. teostas dr. T. Lippmaa kultuurkapitali toetusel uurimisreisi Lapimaale ja Põhja-Norrasse, et uurida tundrataimede pigmentidesisaldust. Nagu selgub dr. Lippmaa aruandest, selgitas ta oma uurimistöö tulemusena, et arktilised taimed ei vaja kogu neile langevat valgust ning et nendel on mitmeid kaitsevahendeid üleliigse valguse vastu.²⁵¹ Sellega kummutas ta seni valitsenud arvamuse. Ühtlasi tõi ta kaasa ülikooli botaanika-aiale kastitäre elavaid arktilisi taimi.²⁵²

Tartu ülikooli soome-ugri keelte prof. J. Mark viibis kultuurkapitali toetusel 4. XII 1928 — 6. II 1929 Nõukogude Liidus, kus ta töötas peamiselt Leningradis ja Moskvast, uurides mordva keelt. Tagasi tulnud, oli ta oma aruandes kultuurkapitali nõukogu sunnitud märkima,²⁵³ et «vastutulek Vene võimude ja teaduslikkude asutuste poolt oli kõigiti lahke ja mul ei olnud põhjust mingi üle nuriseda»²⁵⁴ Edasi selgub aruandest, et prof. J. Mark esines Leningradis ja Moskvast ettekannetega uraali keelte kohta ja tema ettekanded võeti väga soojalt vastu.²⁵⁵

Toetust sai ka prof. Paldrock, kelle uurimused tõid pöörde leeprahaigete ravimisse, sest ta selgitas välja süsihapperavi efektiivsed tagajärjed.²⁵⁶

Toetust sai Eesti Kirjanduse Selts ajakirja «Eesti Kirjandus», koguteoste «Eesti» ja «Eesti rahvalaulud» I ja II osa väljaandmiseks, Õpetatud Eesti Selts aastaraamatute, toimetiste, eritoimetiste väljaandmiseks, Akadeemiline Emakeele Selts ajakirja «Eesti Keel» väljaandmiseks, murdekogude korraldamiseks ja uurimiseks. Akadeemiline Ajaloo Selts sai toetust «Ajaloalise Ajakirja», «Eesti biograafilise leksikoni» ja «Eesti ajaloo bibliograafia» väljaandmiseks. Kultuurkapitali toetusel alustas selts alates 1923. a. ajaloolise traditsiooni ja arhiivmaterjalide kogumist ja registreerimist üle maa. Selleks saadeti välja stipendiaate.²⁵⁷ Regulaarselt sai toetust ka 1905. a. Selts. Kultuurkapitali summadega teostati 1905. ja 1906. a. eesti ajakirjanduses esineva andmestiku bibliograferimine, mille kohta koostati 1931. aastaks 16 000 sedeliga kartoteek. Koguti mälestusi revolutsioonilise liikumise ja karistussalkade tegevuse kohta ning valmistati ette arhiiv-

²⁵¹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 465, l. 132 ja 133, dr. Lippmaa kiri.

²⁵² Sealsamas.

²⁵³ Professor J. Margile olid võõrad sõbralikud tunded Nõukogude Liidu vastu.

²⁵⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 569, l. 183—185.

²⁵⁵ Sealsamas, l. 185.

²⁵⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 404, l. 160.

²⁵⁷ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 404, l. 17 ja 18.

dokumentide kogumiku väljaandmine.²⁵⁸ Kultuurkapitali toetusel koguti materjale ka rahvusliku liikumise kohta XIX saj., talurahvarahutuste kohta jne.²⁵⁹

Toetust said regulaarselt Akadeemiline Kirjandusühing ja Loodusuurijate Selts jt. Nende toetustega arendati edasi rahvuslikku teadust.

Kuid toetusesaajate hulgas kultuurkapitali valitsuse osast olid ka Tartu ülikooli usuteaduskond, eugeenika selts «Tõutervis»²⁶⁰ ja üksikud eugeenika harrastajad, Eesti Skautide Malev, mõned Kaitseliidu malevad, I Eesti Polgu Selts jt. reaktioonilised organisatsioonid ja üritused.

Sisuliselt kasutati valitsuse kompetentsi kuuluvat kultuurkapitali osa ja ajakirjanduse sihtkapitali kõige suuremal määral puhtreaktsioonilistel eesmärkidel.

1934. a. märtsis teostas Pätsi-Laidoneri klikk Eestis fašistliku riigipöörde ning kehtestas suurkodanluse avaliku terroristliku diktatuuri.

Tulnud toime kõige pakilisemate sisepoliitiliste ümberkorraldustega, hakkas fašistlik valitsus viivitamatult huvi tundma ka kultuuriküsimuste vastu. 13. septembril 1934. a. kutsuti riigivanema (Päts) kabinetis esmakordselt kokku riigivanema kirjanduslikku auhinda määrav auhindamiskomisjon, mis koosnes Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi, Eesti Kirjanikkude Liidu, kirjanduse sihtkapitali valitsuse, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Akadeemilise Kirjandusühingu esindajatest. Komisjon koostas riigivanema isikliku kontrolli all auhindamise põhimääruse, mis seejärel kuulus riigivanema kinnitamisele.

Määrus nägi ette auhinnad 1500, 1000 ja 750 krooni suuruses,²⁶¹ auhindamine ise toimus igal aastal üks kord.

Järgmise sammuna avaldas valitsus 7 detsembril 1934. a. määruse, mis muutis senise sihtkapitali põhimääruse ja kehtestas sihtkapitalide valitsused ja esinduskogud.

Sihtkapitali valitsus koosnes viiest liikmest. Selle esimehe määras haridusministri ettepanekul valitsus kolmeks aastaks, 2 liiget määras haridusminister ja 2 valis esinduskogu. Viimane moodustati uue põhimääruse kohaselt kultuurkapitali nõukogu poolt tunnustatud asutuste ja kunstiorganisatsioonide esindajatest, kellede arvu määras samuti nõukogu. Otsustavaks organiks kujunes tegelikult sihtkapitali valitsus, mis moodustati ülimal määral ebademokraatlikel printsiipidel, esinduskogule jäi nõuandev tähtsus, mida sihtkapitali valitsus ei tarvitsenud arvestada.²⁶² Sisuliselt oli see demokraatlik rudiment määratud kultuuritegelaste rahustamiseks, et neid pole hoopis kõrvale jäetud.

²⁵⁸ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 671, l. 61.

²⁵⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 468, l. 15.

²⁶⁰ See sai pidevalt toetust ka kehakultuuri sihtkapitali kaudu.

²⁶¹ «Looming», 1934, nr. 7, lk. 651.

²⁶² «Riigi Teataja» nr. 104, 1934, lk. 1795—1796.

Sellega viis kodanlus oma pealetungi kultuurkapitali asutustele lõpule. Haaranud 1927. a. enda kätte kultuurkapitali nõukogu, hakkas ta seejärel avaldama pidevat survet sihtkapitalide valitustele ja sekkuma nende kompetentsi,²⁶³ kuni 1934. a. haaras enda kätte ka need, süvendades sellega veelgi enam kultuuri-tegelaste sõltuvust endast.

1934. a. toimus see kõik vaikselt. Puudus kisa-kära ajakirjanduse veergudel, puudusid teravatoonilised kirjutised poolt ja vastu, vaikis Riigikogu, sest ta oli laiali saadetud. «Kodurahu» huvides oli fašistlik valitsus kehtesinud riigis «vaikiva oleku» ja nii pidid vaikima ka kultuuritegelased.

Sellega lõppes teine etapp kultuurkapitali tegevuses ning algas kolmas, mis kulges fašistliku diktatuuri tingimustes.

Andmed kultuurkapitali kohta fašistliku diktatuuri perioodist on võrdlemisi napid, mis on tingitud peamiselt kahest asjaolust: 1) alates 1935. a. lakati publitseerimast kultuurkapitali aastaaruandeid, sest fašistlik valitsus ei pidanud sellist avalikku aruandlust enam vajalikuks; 2) «vaikiva oleku» tõttu lakkasid ajakirjanduses igasugused kritiseerivad kirjutised kultuurkapitali aadressil, sest kes nüüd veel kultuurkapitali vastu tahtis välja astuda, see pidi mõistma, et ta astub välja fašistliku valitsuse enese vastu. Ja ajakirjandus vaikib, vaikivad isegi kirjanikud avalikkuse ees.

See ei tähenda siiski, et kodanlus pühitses täielikku triumfi, et võitlus demokraatliku ja reaktsioonilise kultuuri vahel oli lakanud. See jätkus, kuid toimus nüüd vähema käraga või vaikides, toimus teistes vormides. Olemasolevad napid andmed iseloomustavad seda üldjoontes.

11. jaanuaril 1935. a. määras valitsus oma otsusega E. Hubeli kirjanduse sihtkapitali valitsuse esimeheks.²⁶⁴ Fašistlik valitsus püüdis sellega kirjanikele tõendada, et tema soovib sama mis kirjanikudki, et tema on üpris nende oma valitsus. Ka oli tähtis, et uuekoosseisulise valitsuse eesotsas oleks kõigiti autoriteetne kirjanik ning et ta läheks kaasa Pätsi diktatuuriga.

Samal ajal hakkas fašism kirjandusse teed rajama värskest formeeritud Eesti Rahvuskirjanike Ühingu²⁶⁵ kaudu, kes esines oma tegevusprogrammiga 1935. a. algul. Ühingu asukohaks oli Tartu ning ta haaras hulgaliselt kaasa just Tartus asuvaid vähetuntud või algajaid kirjanikke ja kirjanduslikke diletante (näit. Voitk, Grünfeldt jt.). Väikesearvulise ja nõrga töolisklassi tõttu oli fašismi mõju Tartus intelligentsi seas tugevam kui näiteks tööstuskeskustes.

²⁶³ Selle vastu avaldasid korduvalt protesti nii Eesti Kirjanikkude Liit (vt. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 623, l. 11) kui ka kirjanduse sihtkapitali valitsus, vt. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 620, lk. 231 ja sü. 621, l. 10.

²⁶⁴ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 399, l. 93. E. Hubel oli tegelikult sellel kohal juba alates 1933. a., mil ta valiti sinna H. Visnapuu asemele. ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 393, l. 62 ja 63.

²⁶⁵ Eesti Rahvuskirjanike Ühingu asutati 1933. a. Vt. Eesti kirjanduse ajalugu, II kd., Tallinn 1956, nim. Rahvuskirjanike Liit.

Eesti Rahvuskirjanike Ühingu loosungite seas oli esikohal: «Eestlane eestlaseks!» Oma tegevuse eesmärgiks kuulutasid nad eestluse missiooni läbitöötamise, isamaalise rahvusteadvuse, Eesti heaks pühendatud vaimustuse, pühaliku hardumuse eestlusest jne. äratamise; positiivse, konstruktiivse, ülesehitava esiletõstmise kirjanduses, kõige nn. destruktiivse tagaplaanile jätmise.²⁶⁶

Et selliste ideedega «teed leida rahva südamesse», otsustati hakata välja andma almanahhe, milleks 1935. a. paluti kirjanduse sihtkapitalilt toetust. Nagu selgub Eesti Rahvuskirjanike Ühingu kirjust, oli «Looming» nendele täiesti suletud,²⁶⁷ sest Eesti Kirjanikkude Liit, «Loomingu» väljaandja, lükkas kõik Eesti Rahvuskirjanike Ühingu lähenemiskatsed tagasi ega võtnud vastu nende kaastööd.²⁶⁸

23. aprillil 1935. a. arutas kirjanduse sihtkapitali esinduskogu küsimust ning võttis vastu järgmise resolutsiooni:

«Kuna Rahvuskirjanike Ühingu liikmed nende senini ilmunud teoste kaudu ei taga esteetilises, eetilises ega rahvuslikus mõttes kirjanduslikku väärtust ja kuna Rahvuskirjanike Ühingu on senini peamiselt vaid demagoogiliselt esinenud ainult eitades seda, mis meie kirjanduses tänini väärt leitud olevat — peab Sihtkapitali Esinduskogu ebaloomulikuks määrata Rahvuskirjanike Ühingu teetust tema programmi pärast.»²⁶⁹

1934. a. «Looming» ei näinud palju väljagi tegevat «vaikivast olekust». Tema veergudel ilmusid kirjutised (näit. J. Gensilt), mis ilmse sümpaatiaga suhtusid Nõukogude Liitu või siis väljendasid (peamiselt luules) oma arvamust fašismi kohta sellises toonis, mis oli risti vastu valitseva kodanluse arvamusele.²⁷⁰ Ja nii tõmbas «Looming» enesele fašistliku valitsuse tähelepanu, kuigi 1935. a. «Loomingu» sisus on tunda teatavat ajale kohanemise püüdu.²⁷¹

17 detsembril 1935. a. võttis Eesti Kultuurkapitali Nõukogu vastu «Loomingu» ümberkorraldamise kava.²⁷² «Loomingut» kohustati: 1) lisaks senisele sisujaotusele sisse seadma erilise kodumaa ringvaate osa; 2) avaldama aeg-ajalt kultuuripropagandalisi ja publitsistlikku laadi artikleid, mis ergutaksid ja juhataksid laiemaid ringkondi; 3) viima kirjanikke rahvale lähemale ning selles seoses hoolitsema, et keel ei muutuks liiga erandlikuks, ning 4) hoiduma avaldamast seda, mis võiks haavavalt riivata riiki, rahvust või sündsustunnet jne.²⁷³

²⁶⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 807, l. 18.

²⁶⁷ Sealsamas, l. 66.

²⁶⁸ Sealsamas, l. 17.

²⁶⁹ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 393, l. 19.

²⁷⁰ Näiteks A. Alle, Tänapäeva värsse. «Looming» 1934, nr. 5; J. Barbaruse luuletused 1934. a. «Loomingus».

²⁷¹ Ilmusid kirjutised tööeestlusest, rahvuslusest kirjanduses ja rahvuskirjandusest jne.

²⁷² Pikemalt peatub sellel küsimusel H. Peep artiklis ««Looming» ja trüki-vabadus», vt. «Edasi» nr. 202, 12. okt. 1958.

²⁷³ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 807, l. 91.

Ümberkorraldamise kava koosnes üheksast punktist, eespool loetletud olid neist olulisemad.

Nagu hiljem ametlikult konstateeriti, anti seega «ajakirjale kindel tegutsemissuund rahvuslik-ülesehitavas vaimus», mille tõttu ka ajakirja levik tõusnud 700-lt eksemplarilt 4000-le eksemplarile.²⁷⁴ Tegelikult tõsteti ajakirja levikut senisest suuremate toetussummadega kultuurkapitalist.²⁷⁵

23. aprillil 1936. a. märkis Eesti Kirjanike Liit oma vastuses kirjanduse sihtkapitali valitsusele, et temale kui «Loomingu» väljaandjale polnud need soovid uudiseks, et tema on neid korduvalt püüdnud ellu viia.²⁷⁶

Vastus oli läbinisti diplomaatlik ega kohustanud Eesti Kirjanike Liitu millekski.

Alates 1935. a. hakati välja andma riigivanema kirjanduslikke auhindu. Valitsev kodanlus seab enesele ilmse eesmärgi — kirjanike materiaalsel sõltuvust veelgi süvendada ja seda just parimate kirjanike osas, et seega tõhusamalt mõjutada nende loomingut.

Pealegi muudeti sellega «kunsti metseenlus», mis seni oli olnud kodanluse kollektiivseks tunnuseks, nüüd konkreetse subjekti — fašistliku diktaatori isiklikuks tunnuseks.

Tuleb otsekohe lisada, et ka see üritus kandis kodanlusele vaid poolikut vilja, sest 1) oli kirjanikke, kelle loomingu ei saadud auhindamisel mööda minna nende silmapaistva kunstilise taseme tõttu, kuigi ehk teos ideeliselt jättis kodanlusele soovida, ja 2) olenes auhindamine komisjoni koosseisust. Demokraatlikumad kultuuritegelased, kellel läks korda komisjoni pääseda, kandsid kahe kultuuri vahelise võitluse sellesse kodanluse kultuuripoliitika ühte kõige kõrgemasse instantsi.

Esimene auhind määrati 1932. ja 1933. a. ilmunud töödest A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» IV ja V osale, kolmas auhind K. A. Hindrey «Valkvalgusele» ja «Armastuskirjale», kuna teine auhind jäi välja andmata.

1935. a. omistati esimene auhind M. Metsanurga ajaloolisele romaanile «Ümera jõel», teine — J. Semperi «Armukadedusele» ja kolmas A. Mälgu ajaloolisele romaanile «Surnud majad». Kahtlemata mõjus riigivanema auhind selleks suuresti kaasa, et alates 1935. a. hakkas jõudsalt kasvama nn. «vabadussõja»-aineliste romaanide hulk.

1936. a. sai esimese auhinna M. Underi luuletuskogu «Kivi südamele», peale selle anti välja kaks teist auhinda — J. Sütistele «Päikese ootel» ja «vabadussõja»-ainelise poemi «Noored partisanid» eest ning A. Mälgule «Õitseva mere» eest.

1937. a. määrati teine auhind A. Kivika «vabadussõja»-aine-

²⁷⁴ Valitsusasutiste tegevus 1935/36. a., Tallinn 1936, lk. 14.

²⁷⁵ «Loomingu» jaoks eraldati kirjanduse sihtkapitali summast stabiilselt 13 000 krooni.

²⁷⁶ ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 807, l. 73.

lisele romaanile «Nimed marmortahvlil», mispuhul esimene auhind jäi talle vaid selle tõttu välja andmata, et Tallinna linn oli tema romaanile juba varem määranud 500-kroonise auhinna.²⁷⁷ Teine auhind määrati F Tuglase «Kriitika» I—VIII eest, kuna kolmas auhind kroonis K. A. Hindrey minevikku idealiseerivat, aristokraaditsevat, natsionalistlikku ajaloolist romaani «Urmas ja Merike», aga ka J. Semperi fašismivastast luuletuskogu «Tuuleratas».²⁷⁸

Seoses uue põhiseaduse kehtima hakkamisega, mis seadis sisse presidendi instituudi, asendas 1938. a. riigivanema auhinna presidendi auhind. Presidendi esimese auhinna sai 1938. a. M. Metsanurga romaan «Kutsutud ja seatud», II auhinna said H. Visnapuu värssromaan «Saatana vari» ja J. Parijõe «Teraspoiss».²⁷⁹ 1940. a. sai esimese auhinna A. Jakobsoni näidend «Viirastused» ja novellikogu «Mälestusi laulvast kuldnokast», teise auhinna A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uus vanapagan» ja M. Metsanurga «Tuli tuha all».²⁸⁰ Võttes aluseks eeltoodud, kaugeltki mitte täielikud andmed, näeme, et kuigi auhinnati ka demokraatlikku kirjandusse kuuluvaid teoseid (A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus», «Põrgupõhja uus vanapagan», J. Semperi «Tuuleratas», A. Jakobsoni «Viirastused» jne.), olid auhinnatute seas ülekaalus kodanlikku natsionalismi propageerivad teosed, nagu A. Kivika «Nimed marmortahvlil», H. Visnapuu «Saatana vari», J. Sütiste «Noored partisanid», ajalooliste romaanide osas K. A. Hindrey ja A. Mälgu teosed. Eriti hindas fašistlik kodanlus selles osas demokraatlike kirjanike panuseid (näit. J. Sütiste)

Võita demokraatliku kirjanduse parimad esindajad enda poole ning nende abil luua kõrgetasemeline kodanlik-natsionalistlike ideid levitav kirjandus — selline oligi presidendi auhinna eesmärk.

Selle eesmärgi saavutamisel tuli valitsusele appi kogu suurdokanlus. 1935. a. alates hakkasid auhindu jagama ka aktsiaseltsid «Eesti Pank», «Eesti Paber», Kreenholmi Manufaktuur, Balti Puuvilla Ketrus- ja Kudumisvabrik ning rea linnade — Tallinna, Tartu, Narva, Pärnu, Viljandi jt. omavalitsused.

Kirjanduse sihtkapital jagas toetusi ühekordsete ja perioodiliste toetustena, nendest viimased jagunesid omakorda kolme (500, 400 ja 300 kr.) või kahte (500 ja 360 kr.) kategooriasse.

Toetuste saajate järjestus ise kujunes võrdlemisi stabiilseks. Nii oli luuletajatest ainsana püsivalt I kategoorias M. Under, kuna A. Alle, J. Kärner, J. Sütiste olid niisama püsivalt II kategoorias. Stabiilselt kuulusid I kategooriasse ka A. H. Tammsaare, H. Raudsepp, F Tuglas, alates 1937/38. a. O. Luts ning juba päris

²⁷⁷ Vt. «Eesti kroonika» 1937. Tartu 1938, lk. 62.

²⁷⁸ Vt. «Eesti kroonika» 1934, 1935, 1936, 1937

²⁷⁹ «Looming», 1938, nr. 5.

²⁸⁰ «Looming», 1940, nr. 5, lk. 559.

Selle auhinna määramisel kuulusid presidendi auhindamiskomisjoni ka A. Alle ja R. Sirge.

kodanliku diktatuuri lõpul — 1939/40. a. tõsteti sinna ka A. Gailit ja K. A. Hindrey

II kategooriasse kuulus enamik ülejäänud tuntud kirjanikest, kuna ühekordsed toetused määrati tavaliselt mingi konkreetse teose eest, kodanliku diktatuuri lõpuaastail tavaliselt noortele kirjanikkudele (Alver, Talvik, Viiding).²⁸¹

«Vaikiva oleku» tõttu pole meil säilinud materjalidest võimalik kuigi suurel määral ammutada andmeid kirjanike eneste suhtumise kohta sellisesse jaotusse. On näiteks teateid, et 1935. a. sügisel püüti A. Mälku kirjanduse sihtkapitali esinduskogu koosolekul viia I kategooria toetuse saajate hulka, kuid see üritus ei saanud vajalikku häälteenamust.²⁸² 1936. a. sügisel seda katset korrati ning uuesti tagajärjetult.²⁸³ 1937. a. valis kirjanduse sihtkapitali esinduskogu oma esimeheks J. Semperi, mida võib mõista kui tunnustust «Tuuleratta»²⁸⁴ autorile, kelle sules juba võib aimata tulevase «Ei vaikida saa» autorit. Eeltoodud faktidest võib lugeja iseseisvalt teha mõningaid järeldusi. Samal ajal valitsev kodanlus hindas A. Mälgu loomingut selliselt, et 1937. a. anti talle riigivanema poolt auhinnaks Õismaa talu.²⁸⁵

Kirjanduse kõrval tundis fašistlik valitsus kõigist kunstiharudest enam huvi teatrikunsti vastu. Siin pidid suunda andvaiks kujunema 1935. a. 17 ja 18. aprillil korraldatud teatripäevad, kus programmiliste kõnedega esinesid diktaator K. Päts ise ning tema lähemad abilised — peaministri asetäitja ning haridus- ja sotsiaalminister. «Teie (s. t. teatrid) olete need, kes rahvale rasketel minutitel elu teisena ette kujutate, teie näete mitte niisugust elu, mille all ta kannatab, vaid mis vaimu abil loodud, mis paremaks ja kõrgemaks teeb. See on teie suur kasvatustöö meie seltskodanlikus elus,»²⁸⁶ ütles K. Päts. Faktiliselt suunati teater sellega realismi printsiipidest loobumisele, ideelise reaktsiooni teenistusse. Kodanluse reaktsiooniliste taotluste vastu astusid välja progressiivsed teatritegelased A. Lauter ja P. Põldroos. Kaitstes realismiprintsiipe teatrikunstis, väitis viimane, et tõeliselt rahvusliku teatri loomiseks on vaja, et «autorid ja näitlejad astuksid elule lähemale»²⁸⁷

Tegelikult kujunes olukord selliseks, et vaatamata fašistliku kodanluse taotlustele ei pääsenud teatripäevadel domineerima teatri rahvuslikkuse probleem, mille kaudu teatrit püüti muuta valitseva kodanluse ideeliseks tööriistaks — kodanliku natsionalismi propageerijaks, kuigi valitsust selles ürituses toetasid ka mõned kultuuritegelased, näiteks H. Visnapuu²⁸⁸, H. Kompus.

²⁸¹ Vt. ORKA, f. 1108, nim. 9, sü. 37, l. 53—86 ja nim. 5, sü. 54, l. 99.

²⁸² ORKA, f. 1108, nim. 5, sü. 393, l. 18.

²⁸³ Sealsamas, l. 15.

²⁸⁴ 1936. a. ilmus J. Semperilt fašismivastane luuletuskogu «Tuuleratas».

²⁸⁵ Vt. «Eesti kroonika», 1936, Tartu 1937.

²⁸⁶ «Päevaleht» nr. 107, 17. apr. 1935.

²⁸⁷ «Päevaleht» nr. 109, 19. apr. 1935.

²⁸⁸ «Looming», 1935, nr. 4, lk. 445 ja 446.

Kohale oli tulnud hulgaliselt maalavade esindajaid ja neid huvitas eelkõige teatrikunsti materiaalne ja kunstiline külg. «Ja sellest tulebki, et teatri rahvuslikkuse probleemi asemel maaesindajaid huvitab enne kõike, kuidas leida oludele vastavaid vahendeid maalavade kunstiliseks ja aineliseks edasiarendamiseks»,²⁸⁹ konstateeris üks teatripäevade kommentaatoreist — J. Schütz.

Järgmisel, 1936. a. korraldati osalt nende nõudmiste rahuldamiseks 160 näitleja osavõtul üleriigiline teatritegelaste seminar. Ka hakati korraldama Tallinnas provintsiteatrite etendusi. Eesti Haridusliit korraldas igal aastal nn. võidupühaks näidendite võistlusi, kusjuures näendid pidid olema kirjutatud «isamaalises vaimus».

1935. a. avaldatud riigivanema dekreediga kohustati kõiki kujutavaid, heli-, näite- ja balletikunstnikke, kes soovivad saada riigilt või kultuurkapitalilt materiaalselt toetust, end registreerima Haridusministeeriumi kutseoskuse osakonnas. Registreerimiseks nõuti vastava erialase õppeasutuse lõpudiplomit. Dekreet kujunes sisuliselt kurioosseks, sest real vanema põlve silmapaistvaimail kujutavail kunstnikel puudus diplom. Näiteks puudus diplom A. Laikmaal, Kr. Raual, N. Triigil jt.²⁹⁰ Üldiste protestide tõttu see menetlus likvideeriti, kuid alles 1. märtsil 1940. a.²⁹¹

Kunstiteadlane V. Erm märkis õigusega 1940. a., et suure osa kujutava kunsti sihtkapitali summadest neelas Kunstihoone ehitusvõla tasumine Pikalaenu Pangale,²⁹² millele lisandusid sihtkapitali valitsuse ja Kunstihoone administratsiooni kulud.²⁹³

Neid väljaminekuid kompenseeriti kunstnike arvel. Eelnimetatud dekreet aitas selleks tõhusalt kaasa. Ometi, nagu sellele viitavad või lausa ütlevad mitmed käsitlused, just 30-ndail aastail, reaktsiooni pealetungi perioodil, hakkas realism eesti kujutavas kunstis uusi positsioone vallutama²⁹⁴ ning ka kultuurkapitali materjalid viitavad aktiivsusele ja elavnemisele kujutavas kunstis. Näiteks korraldati 1936/37. a. Eestis kaks väliskunsti näitust, üks eesti kunsti näitus Riias,²⁹⁵ järgmisel aastal korraldati seitse kunstinäitust, nendest neli väliskunsti näitust ja eesti kujutava kunsti näitus Kaunases jne.²⁹⁶

See paneb mõtlema, eriti kui me «Eesti kirjanduse ajaloost» loeme, et samal ajal «ilukirjanduse kogumassi seisukohalt toimus

²⁸⁹ Vt. «Teater», 1935, nr. 8 ja 9.

²⁹⁰ «Võim ja vaim», EUS «Veljesto» väljaanne, Tartu 1940, lk. 69.

²⁹¹ Sealsamas, lk. 70.

²⁹² Umbes 11 000 krooni aastas. Vt. sealsamas, lk. 75. Kujutava kunsti sihtkapitali eelarve oli näit. 1940/41. a. 40 090 kr. Vt. «Päevaleht» nr. 127, 15. mail 1940, lk. 2.

²⁹³ «Võim ja vaim», lk. 65.

²⁹⁴ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 503; Realistlik kunst Eestis, Tallinn 1956, lk. 9; Выставка Эстонского изобразительного искусства, Москва 1956, lk. 7; Eesti kujutav kunst, Tallinn 1956, lk. 12.

²⁹⁵ Valitsusasutiste tegevus 1936/37, Tallinn 1937, lk. 12.

²⁹⁶ Valitsusasutiste tegevus 1937/38, Tallinn 1938, lk. 13.

tähelepanud kirjanduslik-kunstilise taseme allakäik»²⁹⁷ ja «kõige raskemaks hoobiks aga oli ilukirjanduses avalduv ideeline langus»²⁹⁸ Tõsi küll, sama autor märgib edasi, et «enamused tuntud nimega kirjanikke ei asunud reaktsoonilise kodanluse taotluste kirjanduslikule teenimisele»²⁹⁹ ja jäid põhiliselt truuks realismile. See käib niisiis tuntud nimede kohta. Kujutavas kunstis on aga lugu teisiti, seal näivad realismi võidud seostuvat just uue põlvkonna tulekuga, kelle nimed ei saanud kuidagi moodi olla tuntud.

Me ei pretendeeri kaugeltki selle probleemi lahendamisele, kuid oletame, et mõningane mõju võis siin olla kultuurkapitalil. Kirjanduse ja kujutava kunsti sihtkapitali summad olid: 1935/36. a. eelarves — 32 700 ja 26 500 krooni³⁰⁰, 1936/37. a. eelarves — 32 130 ja 28 720 krooni³⁰¹, 1937/38. a. eelarves — 36 300 ja 34 430 krooni³⁰² 1938/39. a. eelarves — 40 010 ja 40 715 krooni³⁰³ ja 1940/41. a. eelarves 44 280 ja 40 090 krooni³⁰⁴ Summade erinevus, nagu näeme, polnud eriti suur, välja arvatud 1935/36. a., kuid kujutavas kunstis puudus riigivanema (resp. presidendi) auhind.

Küll aga otsustati selline auhind sisse seada helikunsti valdkonnas. Nimelt töötati 1936. a. välja «Riigivanema muusikaauhinna määrus»³⁰⁵ Aasta hiljem teatatakse, et «härra riigihoidja kõrge kaitse all» korraldati kantaatide võistlus ja et auhindadeks oli temalt saadud tuhat krooni; kuid kokkutulnud kantaatidest ei leidnud žürii ühtegi auhinna väärilist ja neljale autorile määrati ergutuspreemiad.³⁰⁶

1. jaanuaril 1938. a. hakkas Eestis kehtima uus fašistlik põhi-seadus. Valitsemise koondas enda kätte president, kelle juures uue põhiseaduse alusel valitud Riigikogu etendas demokraatliku peibutuse osa, mille ülesandeks oli rahvast eksiteele viia kehtiva diktaatori iseloomu suhtes.

Vangerdused poliitilises elus kajastusid ka kodanluse kultuuri-poliitikas. 9. II 1938. a. muutis fašistlik diktaator järjekordselt oma dekreediga kultuurkapitali seadust. Nimelt suurendati kultuurkapitali nõukogu koosseisu, ilma komplekteerimisprintsipi muutmata. Nüüdsest peale kuulusid kultuurkapitali nõukokku esindajatena valitsuse poolt haridusminister ja majandusminister, Riigivolikogu juhatuse poolt üks esindaja, Riiginõukogu poolt üks esindaja, ülikooli ja Teaduste Akadeemia³⁰⁷ poolt kokku

²⁹⁷ Eesti kirjanduse ajalugu, II kd., Tallinn 1956, lk. 250—251.

²⁹⁸ Sealsamas, lk. 251.

²⁹⁹ Sealsamas, lk. 253.

³⁰⁰ Vt. Valitsusasutiste tegevus 1935/36, Tallinn 1936, lk. 15.

³⁰¹ Vt. Valitsusasutiste tegevus 1936/37, Tallinn 1937, lk. 12.

³⁰² Vt. Valitsusasutiste tegevus 1937/38, Tallinn 1938, lk. 12—13.

³⁰³ Vt. Valitsusasutiste tegevus 1938/39, Tallinn 1939, lk. 27—28.

³⁰⁴ Vt. «Päevaleht» nr. 127, 15. mail 1940, lk. 2.

³⁰⁵ Valitsusasutiste tegevus 1936/37, Tallinn 1937, lk. 12.

³⁰⁶ Valitsusasutiste tegevus 1937/38, Tallinn 1938, lk. 13.

³⁰⁷ 28. I 1938 kehtestati riigihoidja dekreediga Eesti Teaduste Akadeemia seadus.

kolm esindajat ning presidendi kinnitamisel viis tuntud kultuuri-tegelast³⁰⁸

6. mail 1938. a. kinnitas president kultuurkapitali nõukogu uue kodukorra. Senise kahe — kultuuripoliitilise ja eelarvekomisjoni asemele loodi üks alatine komisjon, kelle kompetentsi kuulusid nüüd juba kahe eelnimetatud komisjoni ülesanded. Nn. «vabariigi valitsuse» osa kultuurkapitali eelarvest hakati 1938. a. nimetama «vabariigi presidendi» osaks.³⁰⁹

Samal aastal suurendati tunduvalt kultuurkapitali summasid, nimelt kasvas kultuurkapitali eelarve 349 250 kroonilt 1937/38. a.³¹⁰ 446 000 kroonile 1938/39. a.³¹¹ millega loomulikult kasvasid ka rahva maksud. Ent tulemused kultuurielus kujunesid kodanlusele adekvaatseteks tulemustega sisepoliitilises elus.

25. V — 2. VI 1938. a. korraldati kodanliku Vabariigi kahekümnenda aastapäeva tähistamiseks Tallinnas teatripidustused³¹² millest võtsid osa ka provintsiteatrid. Tallinna Töölister teater esitas teatripidustustel E. Tammlaane «Raudse kodu».

1938. a. septembris korraldas peaminister isiklikult Eesti Kirjanike Liidu liikmeile ekskursiooni Põhja-Eesti tööstuspiirkonda, millest võttis osa kolmkümmend kaheksa kirjanikku. Ekskursioon korraldati kõigiti ettenägelikult ja läbimõeldult ning pidi kirjanikke inspireerima ülistusi laulma fašistlikule valitsusele ning Eesti majanduslikule võimsusele, mis oli arenenud tema targal juhtimisel. Selleks otsustati kirjanikele näidata ainult masinaid ja kätiste juhtivat personali, hoida neid aga võimalikult kaugemale töölistest. E. Krusteni sõnade järgi soovitas insener Differt lõunalauas avameelselt kirjanikele «tööstustööliste elu kirjeldades mitte nurisejaid näha»³¹³ Ent see kavatsus kukkus kodanlusel mürinal läbi, sest Tallinna tagasijõudnud kirjanikud teatasid «Loomingus», et nemad tundsid endas ärkavat ebamugavate küsimuste hulka.³¹⁴ P. Krusten tõi oma masendavaima muljena esile «Narvas kõrvalise isiku suust kuuludud asjaolu, et kõik need töölisel, kes on saamas viiskümmend aastat vanaks, vallandatakse aegsasti töölt, et tööandjail ei oleks vaja koormata kätist ja oma südametunnistust tülika kohustusega maksta vanale töölisel pensioni»³¹⁵ J. Sütiste aga kirjutas saadud inspiratsiooniga «Tuhas ja tules».

Nagu karistuseks muutis kultuurkapitali nõukogu 1939. a. algul kirjanduse sihtkapitali esinduskogu koosseisu. Sealt eemaldati Akadeemilise Emakeele Seltsi ja Eesti PEN-klubi esindajad ning Eesti Kirjanduse Seltsi esindajate arvu vähendati ühe võrra.

³⁰⁸ Valitsusasutiste tegevus 1937/38, Tallinn 1938, lk. 12.

³⁰⁹ Sealsamas, lk. 27 ja 28.

³¹⁰ Sealsamas, lk. 12 ja 13.

³¹¹ Valitsusasutiste tegevus 1938/39, Tallinn 1939, lk. 27.

³¹² Midagi tänapäeva festivali taolist.

³¹³ «Looming», 1938, nr. 9, lk. 1044.

³¹⁴ «Looming», 1938, nr. 8, lk. 930—936.

³¹⁵ «Looming», 1938, nr. 9, lk. 1043.

Nende kohad anti Autorikaitse Ühingu, o.-ü. «Kultuurkoondise» ja Näitekirjanike Ühingu esindajaile.³¹⁶ PEN-klubi³¹⁷, Eesti Kirjanike Liidu ja Eesti Kirjanduse Seltsi protestid, mis viitasid 1934. a. vastuvõetud põhimääruse³¹⁸ rikkumisele, jäid tulemuseta. Ent tähelepanav on, et üldse protestiti. See protest on nagu kauge vastukaja kodanliku diktatuuri algaegadest ning ühtlasi on ta uute aegade sümptomiks.

1940. a. juunipöördega kukutati fašistlik valitsus, võim läks Eestis töötava rahva kätte.

Sellest peale hakkas Eestis arenema mitte silmakirjalikult vaba, vaid tõeliselt vaba kunst ja kirjandus, mis on avalikult seotud proletariaadiga. Ta on vaba sellepärast, et teenib «miljoneid ja kümneid miljoneid töotajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku» ning «viljastab inimkonna revolutsioonilise mõtte viimast sõna sotsialistliku proletariaadi kogemuste ja elava tööga. .»³¹⁹

*
* *
*

Eeltoodust nägime, et kultuurkapitali loomise mõte tekkis demokraatlike kultuuritegelaste seas ning realiseeriti nende väga pingelise võitluse tulemusena valitseva kodanlusega.

Kodanlus omandas selle idee siis, kui selgus, et ta vajab kultuurimeistrite seast endale liitlasi töötava rahva vastu.

Kultuurkapital koguti kaudsete ja otsete maksudena peamiselt töötava rahva käest ning tema jaotamises said esimestel aastatel kaasa rääkida kodanluse kõrval ka demokraatlikud kultuuritegelased. Ent peagi veendus kodanlus, et nende osavõtt nürisatab kultuurkapitali kui kodanluse kultuuripoliitika relva, ning asus demokraatlikke kultuuritegelasi kultuurkapitali valitsemisest ja jagamisest kõrvale tõrjuma.

See protsess kulges pingelises võitluses demokraatlike kultuuritegelastega, kellest rõhuv enamik nägi kultuurkapitalis eelkõige eeldust eesti rahvusliku kultuuri eksisteerimiseks ja arenguks.

Kultuuritegelased ei olnud suhtumises kultuurkapitalisse üksmeelsed, vaid jagunesid üldjoontes kolme rühma. Äärmise parempoolse rühma moodustasid reaktsioonilised kultuuritegelased, kes asusid valitseva kodanlusega identsetel seisukohtadel, äärmise pahempoolse rühma moodustasid kultuurkapitali absoluutsed eitajad (näit. Barbarus), kuna enamik ja koosseisult kõige kirjum hulk kultuuritegelasi suhtus pooldavalt kultuurkapitalisse ning võitles valitseva kodanliku kliki vastu, kultuurkapitali autonoomia eest.

³¹⁶ «Päevaleht» nr. 76, 17. märts 1939, lk. 6.

³¹⁷ Kirjanike rahvusvaheline organisatsioon, asutati C. A. Dawson Scotti ja Galsworthy poolt Londonis 1922. a. Eestis asutati PEN-klubi Tartus 1928. a.

³¹⁸ Vt. «Riigi Teataja» nr. 104, 1934.

³¹⁹ V. I. L e n i n, Teosed, 10. kd., lk. 30.

See rühmitus täiendas enda hulgast nii nihilistlikku opositsiooni (Koort) kui ka kodanluse apologetide ridu (Visnapuu) ning produtseeris kirjutisi nii apologetilises kui opositsioonilises vaimus. Demokraatlikel kultuuritegelastel puudus ühine ideeline platvorm.

Seega oli kultuurkapitalil kaks külge, kaks funktsiooni: 1) kultuurkapital kui kodanluse reaktioonilise kultuuripoliitika tööriist ja 2) kultuurkapital kui tegur rahvusliku kultuuri arengus.

Kodanlus püüdis kultuurkapitali muuta täielikult oma reaktioonilise kultuuripoliitika tööriistaks ja tema kaudu rakendada oma teenistusse kogu rahvuslikku kultuuri, nii tema reaktioonilist kui progressiivset osa, kuna aga demokraatlikud kultuuritegelased võitlesid selle eest, et seda kodanluse taotlust nurja ajada, võitlesid kultuurkapitali sõltumatuse eest, võitlesid loominguvabaduse eest.

Nende kahe vastandliku tendentsi võitlus moodustaski kultuurkapitali tegevuse sisu, selles kajastus kahe kultuuri võitlus, objektiivselt klassivõitlus eesti rahvuslikus kultuuris.

Kuigi küsimuse uurimise praegune staadium ei võimalda kaugeltki ammendavat iseloomustust, veel vähem hinnangut anda selle võitluse tulemustele, püüame seda teha olemasolevate võimaluste piires.

Kahe eelnimetatud tendentsi võitluses kultuurkapitali ümber võime eraldada järgmisi etappe.

1. Võitlus kultuurkapitali loomise eest 1919—1925. Ründajaks pooleks olid demokraatlikud kultuuritegelased, kes tõmbasid kaasa kultuuritegelaste suure osa. Võitlus lõppes kompromisiga — Eesti kultuurkapitali seaduse vastuvõtmisega Riigikogus.

2. 1925—1927 Kodanlus alustas rünnakut ja haaras juhtivad, otsustavad positsioonid kultuurkapitalis kultuurkapitali nõukogu näol täielikult enda kätte.

3. 1927—1934. Reaktsiooni pealetung kultuurkapitalile süvenes. Kultuurkapitali nõukogu kaudu sekkus kodanlus pidevalt sihtkapitalide kompetentsi ning kitsendas nende tegevusvabadust. 1934. a. haaras kodanlus riigivanema dekreediga ka sihtkapitalide valitsused enda kätte.

4. 1934—1938. Reaktsiooni pealetung süvenes ja mitmekesisus. Suuremal määral kui iial varem funktsioneeris kultuurkapital sellel perioodil valitseva kodanluse kultuuripoliitika relvana.

5. 1938—1940. Et petta avalikku arvamust, viis fašistlik valitsus kultuuripoliitikas läbi samasuguse vangerduse kui sisepoliitikas ja laiendas 1938. a. presidendi dekreediga kultuurkapitali nõukogu koosseisu oma kliki meestega. See pidi kultuurkapitali nõukogule looma rahvahulkade silmis vajaliku demokraatliku näilisuse.

Ent just sellel perioodil hakkasid «vaikivast olekust» läbi kostma protestihäälid.

Seega kahe tendentsi vahelises võitluses oli võidukam esimene.

Kodanluse valitsemise tingimustes ei saanudki tulemused olla teistsugused. Seetõttu muutus kultuurkapitali osatähtsus progressiivse rahvusliku kultuuri arengus üha piiratumaks, süvenes tema demokraatliku kultuuri arengut takistav tendents, kuid sealjuures ei saa väita, et see tendents oleks absoluutselt valitsema pääsenud. Ka fašistliku diktatuuri perioodil etendas kultuurkapital, olenemata tema valitsejate taotlustest, teatud osa demokraatliku kultuuri arengus. Näiteks seostatakse realismi tugevnemist eesti kujutavas kunstis 30-ndatel aastatel noore põlvkonna esindajate tulekuga. Need said oma hariduse «Pallases», viimane sai aga toetust kultuurkapitalist. A. H. Tammsaare sai kultuurkapitalist toetust ning ta kirjutas fašistliku diktatuuri ajal «Kuningal on külm» ja «Põrgupõhja uus vanapagan», presidendi auhinnad langesid osaks ka demokraatlikele kirjandusteostele jne.

Nagu igal muulgi ühiskondlikul nähtusel on ka kultuuri arengul olemas oma objektiivsed seaduspärasused, mis ei ole kogu ulatuses allutatavad kodanluse subjektiivsetele taotlustele, sest kultuur on eelkõige objektiivset olukorda, maa majanduslikku ja sotsiaalset korda peegeldav nähtus. Püüdes kultuuritegelasi endast majanduslikult võimalikult suuremal määral sõltuvaks teha, kergendas kodanlus sellega tahtmatult mõnevõrra nende majanduslikku seisukorda. Vastutasuks pidid kultuuritegelased oma loomingus objektiivset tegelikkust kujutama kodanluse huvidele vastavalt, s. o. moonutatult. Osa kultuuritegelaste juures kodanlus seda saavutaski kas lühemaks või pikemaks ajaks. Selles avaldus kultuurkapitali ideeliselt laostav mõju. Ideelises mõttes oleks kultuurkapitali mõju võinud olla ainult negatiivne, kui poleks olnud eesti töötavat rahvast ja kui Eestis poleks olnud klassivõitlust, mis ideestasid demokraatlikku kultuuri ning andsid kultuuritegelastele jõudu võidelda kodanluse süveneva majandusliku ja ideoloogilise surve vastu. Demokraatlikel kultuuritegelastel õnnestus osaliselt oma huvides ära kasutada kodanluse taotlusi ja kodanluse demokraatlikku demagoogiat, ent kodanlus omalt poolt kasutas ära oma huvides nende loomingus selle, mis seda võimaldas.

Kuid demokraatlikul rahvuslikul kultuuril oli kahtlemata suuri teeneid ka eesti töötava rahva kasvatajana. Ta õpetas rohkem nägema, kuni tuli aeg ja töölikklass pööras uue lehekülje nii eesti rahva kui ka rahvusliku kultuuri arenguloos.

О РОЛИ КУЛЬТУРНОГО КАПИТАЛА В ПОЛИТИКЕ ЭСТОНСКОЙ БУРЖУАЗИИ И РАЗВИТИИ ЭСТОНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В 1920—1940 гг.

Канд. ист. наук Э. Плотник

Резюме

Испытывая материальные затруднения, демократические деятели эстонской культуры уже в начальный период буржуазной диктатуры повели борьбу за назначение им государственной заработной платы. В эту борьбу была втянута значительная часть деятелей культуры.

Буржуазия вначале относилась к этому требованию полностью отрицательно. Однако ей пришлось изменить свое отношение, так как выявилась необходимость приобрести более надежных союзников среди интеллигенции для борьбы против трудящихся.

В 1925 г. был принят «Закон о культурном капитале», на основе которого был организован особый фонд для оказания государственной поддержки деятелям науки и искусства.

Средства для организации этого фонда доставлялись прямыми и косвенными налогами главным образом на трудовое население и должны были использоваться в целях идеологического перевоспитания масс в духе, угодном буржуазии.

Для того, чтобы деятели культуры в достаточной мере ощущали свою экономическую зависимость от буржуазии, вместо государственных окладов, которых они добивались, им стали выплачиваться пособия и премии.

В процессе упорной борьбы между буржуазией и демократическими деятелями культуры буржуазия захватила в свои руки все руководящие должности в совете культурного капитала, оттеснив демократических деятелей.

Буржуазия пыталась полностью превратить культурный капитал в орудие своей политики, но этому оказывали сопротивление демократические деятели, большинство которых видело в культурном капитале прежде всего средство для развития эстонской национальной культуры.

Борьба этих двух тенденций и составляет основное содержание деятельности культурного капитала, в чем отражалась классовая борьба в области эстонской национальной культуры.

Может быть выделено несколько этапов в борьбе этих тенденций:

1. Борьба за создание культурного капитала в 1919—1925 гг. Наступающей стороной являлись демократические деятели культуры; борьба закончилась компромиссом — принятием «Закона о культурном капитале» в Государственной Думе.

2. В период 1925—1927 гг. наступление вела буржуазия.

которой удалось захватить в свои руки руководящие позиции в совете культурного капитала.

3. В период 1927—1934 гг. усиливается наступление реакции на культурный капитал. Через совет культурного капитала буржуазия постоянно вмешивается в компетенцию капиталов особого назначения, ограничивая свободу их использования. В 1934 г. на основе президентского декрета буржуазия захватила в свои руки и правления капиталов особого назначения.

4. В период 1934—1938 гг. наступление реакции еще более усилилось, причем культурный капитал в эти годы больше, чем когда-либо, играет роль орудия культурной политики буржуазии.

5. Период 1938—1940 гг. Для обмана общественного мнения фашистское правительство в 1938 г. декретом президента расширило состав совета культурного капитала — это должно было придать совету демократическую внешность. Однако при этом в совет вошли главным образом представители господствующей фашистской клики. Все же именно в этот период сильнее раздаются голоса протеста со стороны демократических деятелей.

В борьбе двух тенденций более сильной, как мы видели, оказалась первая тенденция — культурный капитал функционировал главным образом как орудие буржуазной политики, так как буржуазии удалось захватить в нем все господствующие позиции.

Однако полностью превратить культурный капитал в орудие своей политики буржуазии не удалось. Борьба демократических деятелей культуры, черпавших свои силы в классовой борьбе трудового народа, привела к тому, что культурный капитал в известной мере способствовал развитию эстонской национальной культуры.

ÜBER DEN ANTEIL DES KULTURKAPITALS IN DER KULTURPOLITIK DES BÜRGERTUMS UND IN DER ENTWICKLUNG DER ESTNISCHEN NATIONALEN KULTUR IN DEN JAHREN 1920—1940

E. Plotnik

Zusammenfassung

Unter wirtschaftlichen Schwierigkeiten leidend, begannen die estnischen demokratischen Kulturschaffenden schon am Anfang der bürgerlichen Diktatur einen Kampf um staatliche Besoldung. Die demokratischen Kulturschaffenden zogen zu diesem Kampf einen großen Teil der Kulturschaffenden heran.

Das Bürgertum, das davon nichts wissen wollte, änderte sei-

nen Standpunkt, als es ihm klar wurde, daß es unter den Kulturmeistern Verbündete gegen das arbeitende Volk braucht.

Im Jahre 1925 wurde «Das Gesetz des Kulturkapitals» angenommen, damit gründete man einen besonderen Fond der staatlichen Unterstützung der Wissenschaften und Künste.

Das Geld dazu wurde durch direkte und indirekte Abgaben hauptsächlich von den Werktätigen einkassiert, und es sollte zur ideologischen Umerziehung im Interesse des Bürgertums verwendet werden.

Um den Kulturschaffenden ihre wirtschaftliche Abhängigkeit besonders fühlbar zu machen, begann man statt der staatlichen Gehälter, die die Kulturschaffenden erstrebten, Unterstützungen und Prämien zu geben.

Im heftigen Kampf zwischen dem Bürgertum und den demokratischen Kulturschaffenden riß das Bürgertum alle leitenden Stellen im Kulturkapital an sich und beseitigte daraus die demokratischen Kulturschaffenden.

Das Bürgertum versuchte das Kulturkapital zur Waffe ihrer eigenen Kulturpolitik zu machen. Gegen dieses Bestreben kämpften die estnischen demokratischen Kulturschaffenden, von denen die meisten im Kulturkapital vor allem die Voraussetzung zur Entwicklung der nationalen Kultur sahen.

Der Kampf zwischen diesen beiden Tendenzen bildete den Inhalt der Tätigkeit des Kulturkapitals; darin widerspiegelte sich der Kampf zweier Kulturen, der objektiv ein Klassenkampf in der estnischen nationalen Kultur war.

Im Kampfe der obengenannten Tendenzen im Kulturkapital lassen sich folgende Etappen unterscheiden:

1. Der Kampf für die Gründung des Kulturkapitals in den Jahren 1919—1925; die Angreifer waren die demokratischen Kulturschaffenden; der Kampf endete mit einem Kompromiß — mit der Annahme des «Kulturkapitalgesetzes» im Parlament des damaligen Estlands.

2. Die Jahre 1925—1927. Den Angriff begann das Bürgertum und riß die leitenden und maßgebenden Positionen im Vorstände des Kulturkapitals vollständig an sich.

3. Die Jahre 1927—1934. Der Angriff der Reaktion auf das Kulturkapital vertiefte sich. Durch den Vorstand des Kulturkapitals mischte sich das Bürgertum beständig in die Kompetenz der verschiedenen Abzweigungen des Kulturkapitals ein und schränkte dessen Tätigkeit ein. Im Jahre 1934 riß das Bürgertum mit einem Dekret des Staatsoberhauptes auch die Verwaltungen der Abzweigungen des Kulturkapitals an sich und beseitigte daraus die demokratischen Kulturschaffenden.

4. Die Jahre 1934—1938. Die Reaktion vertiefte sich und wurde mannigfaltiger. In dieser Periode funktionierte das Kulturkapital mehr denn je als kulturpolitische Waffe des herrschenden Bürgertums.

5. Die Jahre 1938—1940. Um die öffentliche Meinung zu hintergehen, gebrauchte die faschistische Regierung in der Kulturpolitik dieselbe Taktik wie in der Innenpolitik und erweiterte im Jahre 1936 durch ein Dekret des Präsidenten den Bestand des Kulturkapitalvorstandes mit Leuten aus ihrer eigenen Clique. Das mußte dem Vorstande des «Kulturkapitals» in den Augen der Volksmassen den Schein des Demokratischen geben. Aber gerade in dieser Periode begannen aus dem «Stillschweigen» immer lautere Proteststimmen zu erschallen.

Wir sehen, daß im Kampfe zwischen den zwei Tendenzen die erste Tendenz die siegreichere war. Das Kulturkapital funktionierte überwiegend als Werkzeug der bürgerlichen Kulturpolitik. Das war das Resultat der herrschenden Position des Bürgertums.

Aber dem Bürgertum gelang es doch nicht, das Kulturkapital nur in sein Werkzeug zu verwandeln. Das vereitelte der Kampf der demokratischen Kulturschaffenden gegen das Bürgertum, der seine Kraft aus dem Klassenkampfe des werktätigen Volkes schöpfte und das Kulturkapital teilweise zu einem Faktor verwandelte, der die Entwicklung der Kultur förderte.